

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 62
(19693)
2023 чылдың
август 23
среда

Хүннүң үнери — 05:40
Ажары — 19:51
Хүн дурту — 14:11

Садар өртээ
хостуг

12+

Артыштың аалы

/ Салчактарның өг-бүлөзи.

К. Монгуштуң тырттырган чуруу.

Бүзүрээчел киж бузурукчуга чиш болур

Улгады берген бир херээженниң телефонунче банк ажилдакчы-
зы мен деп, бир киж долгап келген: «Банкыда агар саныңарда
акшаңарны дүрген өскээр шилчитпес болзуңарза, бузурукчу-
ларга шупту акшаңарны алзыптарының айыылы бар-дыр...»

\ 4-кү арында

Самагалдай — алдын баглаажым

Бичи акым Николай Баирович Аракчаа 1948 чылдың июнь 2-де Сама-
галдайга төрүттүнген. Иркутскиниң аңныыр болгаш өлүк-кеш техни-
кумун дооскан. 33 чыл дургузунда районнуң Белеткел конторазынга,
Госпромхозка охотоведтеп, эргелекчилеп ажилдаан...

\ 9-кү арында

422

хамааты чыл эгезинден тура социал
керээни чарган.

Аңныыр инспекторунга социал камгаладылга

Тываның Чазаа «Аңнаашкын болгаш аңныыр курлавырын кадагалап арттырарының дугайында» Тыва Республиканың хоойлузунга чогуур эдилгени кириген.

Аңныыр инспекторларының социал камгаладылганының немелде хемчеглериниң дугайында хоойлужуткан норманы 2023 чылдың май 31-де Күрүне Думазы федералдыг деңгелге бадылаан.

Аңаа дүүштүр регионалдыг хоойлуга чогуур эдилгени кириген дээрзин Тыва Республиканың Дириг амытаннарның чурттап турар объектилериниң камгалалының талазы-биле күрүне комитеди тайылбырлаан.

Аңныыр инспекторларының ажилы айыыл-халаптыг, озал-ондактыг. Инспекторлар ок-чемзектиг төтчеглекчилерге удур туржуп, оларның хоойлуга чөрүштүр өлүрүп алган аң-меңин, чепсээн хавырып турар. РФ-тиң Бойдус яамызының медээлери-биле алырга, бо сөөлгү 5 чыл дургузунда ажил-албанын күүседип тургаш, 8 инспектор мөчээн, бойдус камгалаар ведомстволарның 37 ажилдакчылары кемдээн.

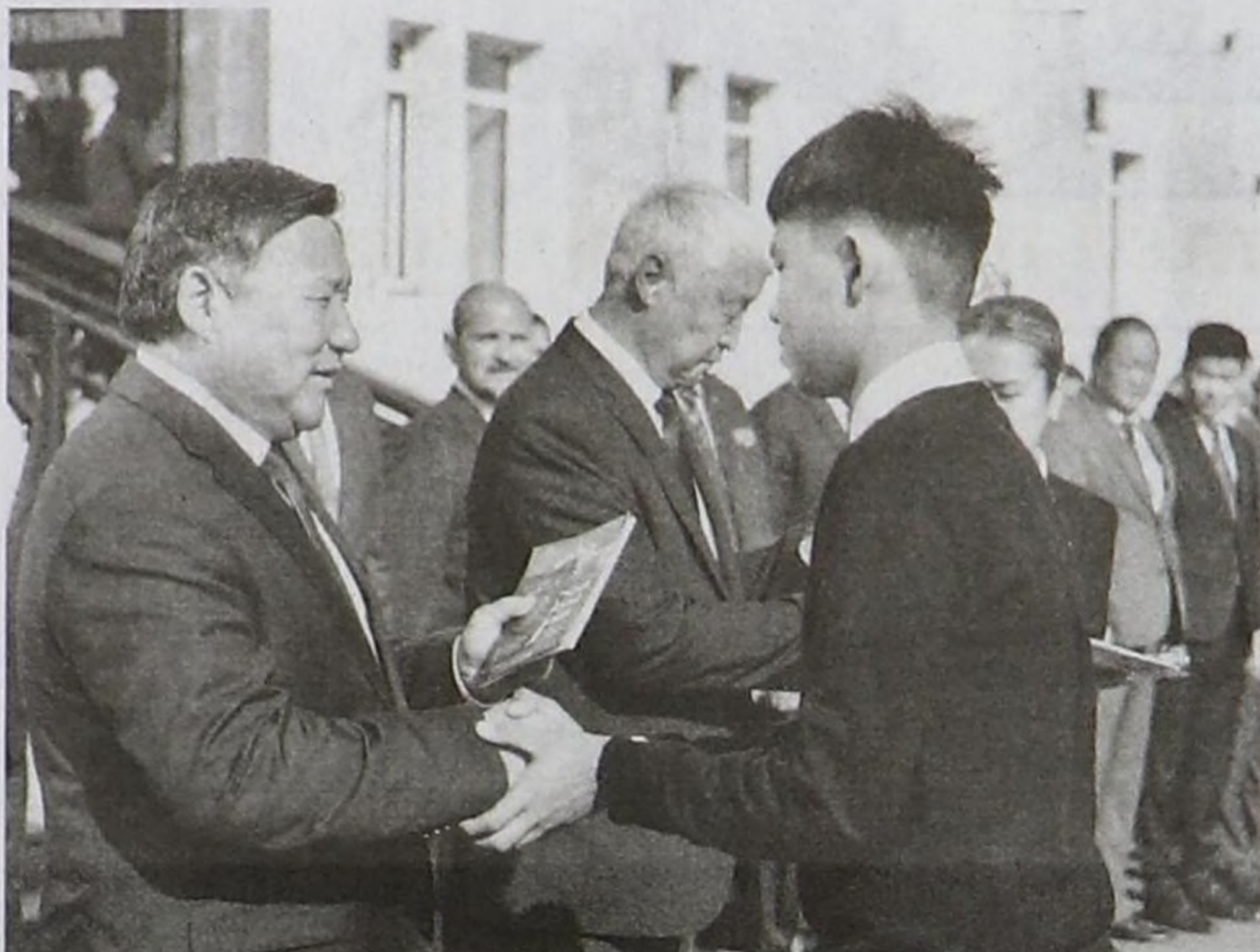
» Аңныыр инспекторларының социал камгаладылганының немелде хемчеглериниң дугайында хоойлужуткан норманы 2023 чылдың май 31-де Күрүне Думазы федералдыг деңгелге бадылаан.

Хоойлу төлевилелин Тываның Дээди Хуралынче чорудупкан. Хоойлуну доктаадып бадылаан соонда, ол 2024 чылдың январь 1-ден тура күштүг апаар. Күрүнениң аңныыр инспекторлары амы-тынын болгаш кадыкшылын албан камгаладыр. Бир эвес ажил-албанын күүседип тургаш амы-тынындан чарылган болза, камгаладылга ёзугаар 1,5 млн рубльди оок чоок улузунга бээр. Кемдээш-кин соонда, кадыының байдалы-биле I бөлүктүң инвалиди апарган болза, 1 млн 125 муң рубльди, II-ги бөлүктүң – 750 муң, III-кү бөлүктүң инвалиди болза, аңаа 375 муң рубль акша-хөреңгини төлөп бээр.

/ ТР-ниң Чазаның медээлеринден.

Күрүне Тугунуң хүнүнде ...

Август 22-де Кызыл хоорайның төвүнде Арбат шөлүңгө ТР-ниң Баштыңы Владислав Ховалыгының киржилгези-биле күрүне туктарын байырлыг байдалга көдүрткен. Аңаа Чазак Даргазының оралакчылары, сайыттар болгаш ТР-ниң Дээди Хуралының (парламент) депутаттары, федералдыг албан черлериниң, хөй-ниити организацияларының төлээлери киришкен.

Күрүне Тугунуң хүнүнде 14 хар четкен Россияның беш хамааты-зынга паспорттарны тывыскан. Паспортту бир-ле дугаар холга ап турар элээдилерге ТР-ниң Баштыңының холундан документ алыры – улуг өөрүшкү дээрзин Кызылдың 7 дугаар школазының өөреникчизи Алина Бады демдеглээш, «Өөреникчи бүрүзү үези кээрге паспортту холга тудар. Ынчалза-даа кижини бүрүзү Чазак Даргазының холундан байырлыг байдалга паспорт албайн турар. Ынчангаш бис аас-кежиктиг болдувус. Паспорт столундан кандыг-даа байырлыг езуга ап болур турган болгай бис» – деп, ол немеде.

РФ-тиң Президентизиниң Чарлы-биле эрес-дидими, күш-ажылга карак кызылы дээш, полиция ажилдакчылары Орлан Саая биле Эккер Мугурну «Хөй-ниити чурумун тударыңа шылгараңгай чоруу дээш» деп медаль-биле шаңнаан.

Күрүне туктары көдүрер езулал үезинде ТР-ниң Тимур Дулуш аттыг үрер хөгжүм оркестри аян тудуп, байырлыг чыскаалды шинчи кириген.

/ Айдың ОНДАР.

Буян ООРЖАКТИҢ тырттырган чуруу.

Тываның сайгарлыкчылары моол компаниялар-биле дугуржуп алган

Тываның сайгарлыкчылары даштыкыже үндүр садар барааннарының чөпшээрелин күрүнениң деткимчези-биле кылдырып алган.

Республиканың Экономика хөгжүдөр яамызы-биле Экспорт деткиир төвү үш сайгарлыкчыга дузалаан. Оларның ийизи Моолдун компанияларына ыяш материалдар биле ногаа аймаан бээр, а бирээзи туризм талазы-биле хандырылга чедирер.

Чурттар аразында садыг-саарылга дугуржулгазының дугайында медээни ук яамының коллегия хуралында дыңнаткан. 2023 чылдың бирги чартык чылында сайгарлыкчыларны деткээн хемчеглериниң түңнелдерин аңаа чугаалажып турган.

Тыва Республика биче бизнес адырында ажилдап турар улустуң санының өзүлдезиниң талазы-биле Сибирь федералдыг округта лидержи турушту ээлеп турар дээрзин экономиктиг хөгжүлдө болгаш үлетпүр сайыды Айдыс Сат чугаалаан.

2023 чылдың бирги чартык чылында ортумак болгаш биче бизнес адырында ажилдап турар улустуң саны 30 муң ажа бээр, көргүзүү 16,4 хуу кылдыр өзе берген. А сайгарлыкчы субъектилерниң саны 310 апарган, 4 хуу өскөн. Июль эгезинде сайгарлыкчыларның саны 8 361 турган. Казымал байлактар тывар, пөс-таавындан даараан чүүлдер болгаш өске-даа барааннарны бүдүрүп кылыр сайгарлыкчыларның саны немежип турар.

Сайгарлыкчыларны деткип, «Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорук» деп национал төлевилелдиң шугуму-биле бизнести сайзырадып хөгжүдөр дээш эрге-чагырганың кылып чорудуп турар ажилының ачызында эки динамика көстүп келген. Хамаатыларны сайгарлыкчы ажилче хаара тудуп, сайгарлыкчы чорукту нептередип,

бизнес эгелеп алырынга саң-хөөлүг дузаламчыны көргүзүп, ажилдакчыларны өөредип, бизнес болгаш экспорт барааннарын хөгжүдөр дээш хандырылгаларны чедирген.

Чижээ, Экспорт деткиир төпке 78 сайгарлыкчы субъектилер, Ортумак болгаш биче бизнестиң 12 төлээзи даштыкыже үндүр садар барааннар дугайында билигни шиңгээдип алгаш, чурттар аразында бизнес ажилын билип көрүп алган.

Экспорт төвүнүн билдиг ажилының түңнелинде, хуу сайгарлыкчы Ч.О. Эртине ыяш материалдарны чедирип бээриниң дугайында «Яруу Харагалант» деп моол компания-биле кады ажилдажылганың керээзин чарып алган.

Арат-фермер ажил-агыяының баштыңы И.А. Желтухин ногаа аймаан «Эко Грийн Новейшн» биле «Хохсэрхийн Оргил групп» деп моол компанияларга чедирип бээрин дугуржуп, керээни чарган. Улаангом хоорайда «Эко Грийн Новейшн» деп компанияга 1,6 тонна картофельди июль айның эгезинде шенеп чедирген.

Сайгарлыкчы А.А. Москвин туризм адырында Pocket travel Inc биле ХХК «Их Хатадын Гоел» моол компаниялар-биле керээни чарып алган.

– Чаа эгелеп чоруур сайгарлыкчыларны өөредип, оларга арга-сүме кадар, медээлерни тайылбырлап бээр ажилды организация чогуумчалыг кылып турар болганда, ол хемчег улустуң боттарының хуу сайгарлыкчы

» Тыва Республика биче

бизнес адырында ажылдап турар

улустуң санының өзүлдезиниң

талазы-биле Сибирь федералдыг

округта лидержи турушту ээлеп

турар дээрзин экономиктиг

хөгжүлдө болгаш үлетпүр сайыды

Айдыс Сат чугаалаан.

херээн ажыдып алырынга идигни берип турар – деп, Айдыс Сат демдеглээн.

Чыл эгезинден тура республиканың 422 чурттакчызының социал керээ чарып, бодунуң хуу сайгарлыкчы херээн ажыдып алырынга Чонну ажилга хаара тудар төп дузалаан. Бо чылдың төнчүзүңгө чедир беш чүс хамаатыны шак ыңдыг арга-биле ажилга хаара тударын планнап турар.

/ Тываның Чазаның медээлеринден
Р. ДЕМЧИК белеткээн.

Таңдыда тудугларны хынаан

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг чоокта чаа томуйлаттырган Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Олег Лукин-биле кады Балгазын суурга барып чораан.

Балгазын суурнуң эрги школазын үндезини-биле септээш, аңаа Тываның агроулетпүр техникумунуң өөредилге-бүдүрүлгө төвүн сентябрьда ажыдар дээн. Ук өөредилге албан чери «Профессионалитет» деп федералдыг төлевилелге киришкеш, 100 млн рубль грант алган. Ооң акша-хөреңгизиниң ачызында үндезин септелгени кылып турар.

— Өөредилге-бүдүрүлгө төвү чеди угланышкынныг ажылдаар. Бистиң амыдыралывыстың чугула эът, сүт барааннарын болгаш кат-чимис аймаан, ылаңгыя чыжыргананы болбаазырадып кылып бис. Мастерскаяларны амгы үеңиң дерилгези-биле шимээр. Көдээ ажыл-агый техниказының мергезилдиг механиктерин база маңаа өөредип белеткээр бис — деп, Тываның агроулетпүр техникумунуң директору Ольга Баркова тайылбырлаан.

Балгазында тараа биле картофель дүжүдү ажаар комбайннарны, тракторларны, суггарылга машиналарын, картофель тарыыр техниктиг херекселди, чүжк машиналарын болгаш прицептерни чедирип каан. Техникумнуң чанынга ийи улуг теплица кылып.

— Техникумну чаа дериг-херексел, машина-техника-биле чепсеглээш, ажылды эде тургузуп алырга, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң кадрларын чедишкынниг кылдыр белеткеп ап болур. Студентилерни келир үеде ажылдаар дериг-херекселинге өөредир. Балгазынның төвү Тываның көдээ ажыл-агый техникумунуң, Чадаананың технология техникумунуң, Сарыг-Септиң агротехнология техникумунуң студентилериниң практиктиг кичээлдериниң болур чери апаар — деп, Владислав Ховалыг демдеглээн.

Тываның Баштыңы технология мастерскаяларының оран-савазының үндезин септелгезиниң хуусаазынче кичээңгей салган. Шаланың чаа шывын тудугжулар кылып доозупкан. Малгаштап, чугайлап, дозулап каастап-шимээр болгаш электри четкизин кожар ажылдарын кылып, канализа-

цияны септел турар. Бо хүн-нерде кырын эптеп эгелээр. Техникумнуң удуртулгазы сентябрь 1-де студентилерни хүлээп алырынга белен болурун бадыткап турар.

Балгазында чаа школаны «Өлчей» КХН эрткен чылын кылып эгелээн. Төлевилел-биле алырга, аңаа 616 школачы өөренип болур.

Сентябрь айга чедир олар ооң үш дугаар каадының кырын дуглаар. Школаның даштын каастап-шимээр ажылдарны ооң соонда эгелээр, а ооң иштиги ажылдарын ам кылып турарлар. Тудугжулар ооң-биле чергелештир суг сордурар болгаш суг арыглаар черни, одалга системазын, машина-техника тургузар гаражты кылып турар. Балгазынның школазын бо чыл төнчүзүнде дугаар. Школачылар үш дугаар улдунда аңаа өөренип эгелээр ужурулуг. Тудугже 88 ажылчынны хаара туткан. Владислав Ховалыг тудугжулар чедишпес деп санап турар. Тудугжуларны немеп бээрин Тываның Тудуг яамызынга дагып каан.

Оон аңгыда, Федералдыг яла күүселдезиниң албанының ТР-де эргелели-биле кады сүмележиپ тургаш, хоругдаттырган улусту школалар тудуунче хаара тударының аргаларын регионнуң Тудуг яамызы ажылдап кылып ужурулуг.

— Бир эвес чугаа ниити тудуг ажылдарын кылырының дугайында чоруп турар болза, ол дээрге анаа амыдыралчы практика-дыр — деп, Олег Лукин тайылбырлаан.

Тываның тудугларынга тускайлаттыг ажылдар кылып билиг-мергезилдиг кадрлар херек. Мергезилдиг кадрларны хаара тударының талазы-биле ажылды Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Олег Лукин бодунуң хыналдазынга ап алыр кылдыр Тываның Баштыңы

даалганы берген.

Олег Лукинниң сөзү-биле алырга, бо эртип турар чылдың төнчүзүнде дөрт школаны дугаар ужурулуг. Оларның белениниң талазы-биле деңгелин бедик деп болур. Хуусаалары ажырбас, сезинчиг чүве чок. Ынчалза-даа онза кичээңгей негеп турар чүүлдер бар болбайн канчаар дээрзин О. Лукин чугаалаан.

Олег Лукин Таңды кожуунуң Ус-Хадың суурунга барып чораан. Эвээш өөреникчилиг школаның чанында тудуунга апрель айда өрт үнген. Школаның одалга черинге, кухнязы болгаш чөмненир өрээлинге, чамдык класстарынга өрт-халап элээн улуг когаралды чедирген. Ол тудугну катап кылып дээш кожуунуң бюджетинден бир миллион ажыг рубльди үндүргөн. Садып каан тудуг материалдарын хандырыкчы үезинде эккеп шыдавайн барган. Республиканың Баштыңы В. Ховалыгның даалгазы-биле тудуг материалдарын чедирип бергениниң ачызында ажылды июль айда эгелээн. Амгы үеде ооң таваан салгаш, ханаларын тудуп үндүрүпкен. Бо ажылды сентябрьда доозар деп турар. Ынчалза-даа шала кылып, кожуп кылган черлерни дуглаар ыяш садып алырынга база бергедежиپ турар. Ук бергедээшкинни шийтпирлээринге регионнуң Бойдус яамызы дузалажыр деп даалганы берген.

/ Тываның Чазааның медээлеринден
Р. ДЕМЧИК белеткээн.

| НААДЫМНЫҢ ЧАҢГЫЗЫ |

Үнелээни

дээш

четтирдивис

Көдээ сумуларда барык өреге бүрүзү күрүнеге ажылдавышаан, мал-маганын чергелештир тудуп чоруур боор. Шак ыңдыг кызымак өг-бүлелер Тывада кайы көвей. Оларның бирээзи Тожу кожуунуң Тоора-Хемде амыдырап-чурттап чоруур Сергей, Шеңне Шарайбаннарның өг-бүлөзи. Олар кайызы-даа Тоора-Хем ортумак школазында ажылдап турар. Сергей Шарайбан школада чолаачы, а өөнүң ишти Шеңне башкы. Аныяк өг-бүлө ийи ажыл-төлдүг.

Шарайбаннарның өг-бүлөзи мал азыраар деп шийтпирлээш, кыштагы тудуп алгаш, бода малдың баш санын өстүрүп эгелээн. Күрүнеде ажылдыг болгаш чамдык үелерде кадарчылар-даа хөлезилээрлер. Азыраан малының баш саны өзүп-көвүдөп, кылган ажылы үрө-түңгелин көргүзө берген. Ынчангаш 2023 чылдың Наадымынга үшкү чергениң тиилекчилери болган Шарайбаннарның өг-бүлөзи шаңналга хүн чыры-биле ажылдаар батареяны алган.

«Өг-бүлөвис дөртөн ажыг бода малды тудуп чоруур бис. Ярмаркаларга киржип, малывыстың ээдин садып, кожууну-вустуң амыдыралына үлүг-хуувусту шаавыс-биле кирип чоруур бис. Аалывыста электри чыры чок турган. Хүн чыры-биле ажылдаар батарея малчыннарның чымыштыг ажыл-ижинге дыка улуг деткимчедир. Улуг шаңнал алганывыска аажок өөрүп, бистиң күш-ажылывысты чазак-чагырга үнелээни дээш четтиргенивисти илередип тур бис» — деп, Шеңне чугаалады. Ажыл-ишчи, амыдыралчы өг-бүлө шээр мал азыраар дугайында база бодап турар.

/ Айдың ОНДАР./

Улуг-Хемче стерлядь байлаңнарын киир салган

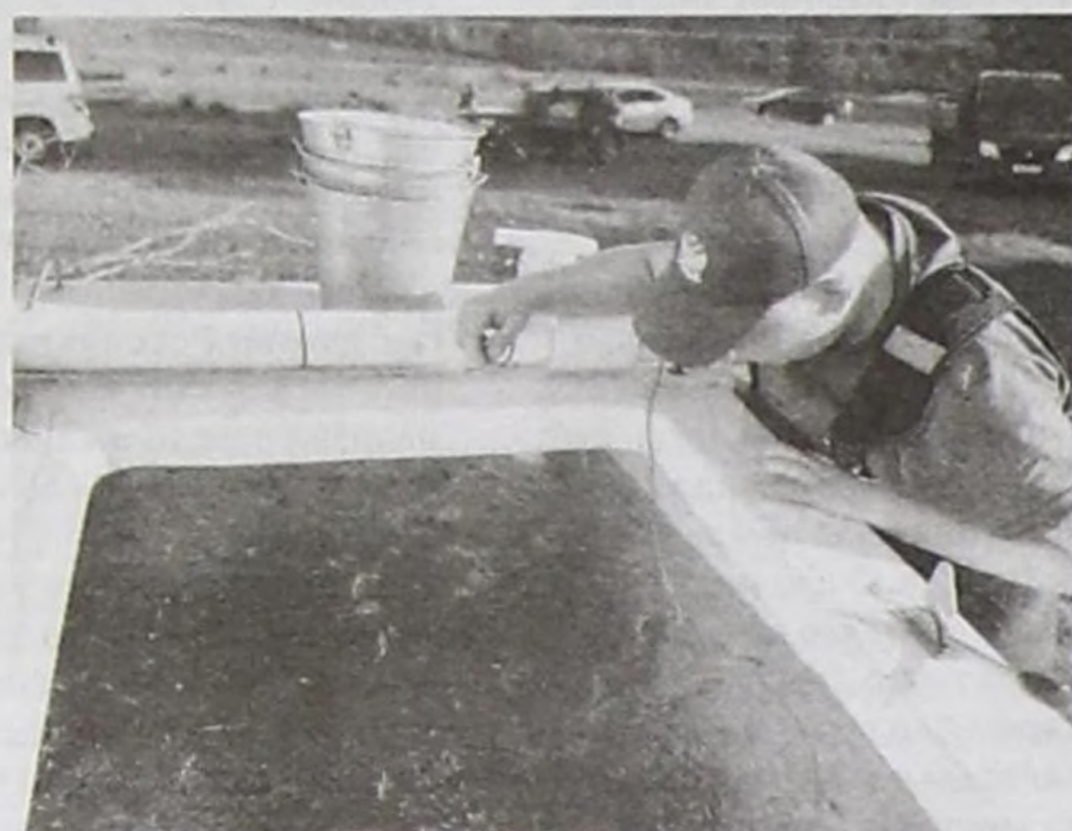
Август 21-де Тываның улуг бүдүрүлгө черлери 120,7 муң стерлядь байлаңнарын Боом дааның чанында Улуг-Хемче киир салган. 2018 чылдан эгелээш чылдың бо үезинде Улуг-Хемче стерлядь байлаңнарын салыры чаңчыл болу берген.

Байлаңнарның деңгизи бир грамм, бирээзиниң-не өртээ 700 рубль. Балыктың үүргене салыр үези 6–7 чыл болгаш эгелээр. Дөрт-беш чыл болгаш амгы байлаңнар ийи метр чедир өзүп, деңгизи 95 кил чедө бээр. Стерлядь — аар өртектиг, үнелиг балыктарга хамааржыр. Бойдустуң суг курлавырының когаралының орнун катап тургузар ажылды моон-даа

соңгаар уламчылаары планда көрдүнгөн. Байлаңнарны анаа эвес август айда салып турар. Чүге дээрге стерлядь июнь айда өзүп, көвүдээр. Соок үелерге чедир байлаңнар күш кирип, өзер ужурулуг.

Байлаңнарны Абаканның Белоярск балык заводундан Кызыл хоорайже тускай изиг-соок эрттирбес, сугну кислород-биле хандырып турар система кожуп каан савага эккелген.

/ Бистиң корр.

Бүзүрээчел кижилер бузурукчуга чиш болур

/ Конференция үезинде.

Улгады берген бир херээженниң телефонунче банк ажил-дакчызы мен деп, бир кижилер долгап келген: «Банкыда агар саныңарда акшаңарны дүрген өскээр шилчитпес болзуңарза, бузурукчуларга шупту акшаңарны алзыптарының айыылы бар-дыр. Куруг каар чыгыы апарган-дыр силер – дээш, кырган-аваның дүвүрээнин ажыглап, кайнаар, кандыг банкыже шилчидерин тодаргай айтып берип тургаш, оптуг «банк ажил-дакчызы» 1 сая рубльди бодунуң агар санынче шилчиттирип алган. Үр-даа болбаанда, бүзүрээчел кырган-аваже ол-ла кижилер катап долгап келгеш, «Ам, ол-ла бузурукчулар кварти-раңарны садар деп барган-дыр. Оларны мурнапкаш, дүрген садар болзуңарза эки. Оон башка чурттаар оран-сава чок артып каар силер, далажыңар. Бис дузалажып болур бис, чөпшээрээр болзуңарза. Саттынганыңдан кирген акшаны демги чаа агар саныңарже шилчидиптер бис» – деп, девидедип долгааш, кырганның квартиразын садарыңа кончуг дүрген «дузалажыпкан». Хөөкүй кырган-ава 5 сая рубльга кварти-разын садып чорудупкан. Түңнелинде – каш чыл дургузунда чыып алган пенсия акшазы-даа, квартиразы-даа чок арткан.

Шак мындыг хевирлиг чижектерни хөйүн кии-рип тургаш, интернет болгаш телефон дамчыштыр улус мөлчүүр чоруктуң көвү-деп турарының дугайында ТР-ниң ИХЯ-га август 21-де болган парлалга конференциязынга чугаалашкан.

Аңаа ТР-ниң ИХЯ-ның Кеземче херээ истээр эргеле-

линиң начальнигиниң хүлээл-гезин күүседип турар полиция-ның майору Артыш Окпан-оол 2022 чылдың 7 айының дургузунда Тывага 490 бузурук-чу кем-херек үүлгедиишкини демдеглеттинген турган болза, бо чылын 385 чедир эвээжээн. Оларның 2022 чылда – 136, а 2023 чылда – 147-зин илере-дип тыпканын дыңнаткан.

– Ындыг турбуже, когарал-дыг кезээ өзүп турар: 2022 чылда – 30 сая рубль болган болза, 2023 чылда 7 айның түңнели-биле 51 саядан хөй рубль четкен. Бир эвес, эрткен чылдарда интернет болгаш телефон дамчыштыр бузурукчуларның мегезинге колдуунда улуг назылыг чурт-такчылар алзыптар турган болза, сөөлгү үеде эр-херээ-жен дивес, назы-хары-даа хамаан чок, оларның аразын-да аныяктар база хөйү-биле мөлчүүдүп турар апарган. Оон аңгыда ол бузурукчулар улус мөлчүүр талазы-биле мер-гежиپ бар чыдары, телефон дамчыштыр чугаалажып тура, кижилерниң аажы-чаңын кончуг эки билип апкаш, кайы талазынче ыйыдарын часпас, кончуг мергежээн психолог-тар дээрзин полиция ажил-дакчылары эскерип турар.

Интернет болгаш телефон дамчыштыр улус мөлчүүр бузурукчулар хөй кезинде банк, эрге-хоойлу органнары-ның ажилдакчылары бис деп долгап турарлар. Ылаңгыя ха-маатыларның кичээнгеинге, эрге-хоойлу ажилдакчылары кажан-даа телефон, интернет дамчыштыр хамаатыларның хууда документилеринде айыттыңан медээлерин айтырып, ажил чорутпайн турар. А банк ажилдакчыла-ры клиентиниң хууда акша шилчип турар картазының реквизиттерин телефон дам-чыштыр кажан-даа айтырбас дээрзин катап база дыңна-дып тур бис – деп, полиция-ның майору Артыш Эрес-оол-ович чугаалады.

Ол ышкаш телефон азы-янзы-бүрү мессенджерлер

таварыштыр сезинчиг медээ келген болза, ол албан че-ринче долгааш, шын-мегезин ылавылап айтырып, чалгаа-равайн тодарадып алыры чугула деп, ол сүмеледи.

Чүге дээрге, интернетте дыка хөй банкыларның бол-гаш өске-даа албан черле-риниң сайтыларын өттүндүр кылган меге сайтылар бар. Ында телефоннары безин дөмей болур. Кичээнгеилиг хынай бээрге, эскертинмес бир-ле черде артык үжүк азы бирик демдээ салып кааны билдине бээр. Хамаатылар-ның хөй кезии ону херекке албайн, серемчи чогу-биле шак ындыг сайтыларже кир-геш, бодунуң дугайында доп-чу медээни, банкыдан акша шилчиин карточказының ду-гаарындан бээр бижи, дам-чыдып бериптерге, бир-ле айтыгже (сылкаже) киргеш, бадыткал кылырын дилээр. Оон соонда, капсырылга ажыдып алырын база негээр. Казан билдинмес капсырыл-ганы ажыдыптарга, акша шилчиин карточкаңарга бар-ла турган бүгү акшаңар-ны ынчан куругладыр алгаш баар. Ылаңгыя шак мындыг таварылгаларга инвестиция талазы-биле орулгалыг акша ажилдап алыксаан улус хөй таваржып, мегеледип тура-рын база тайылбырлаан.

Болган парлалга конферен-циязынга чоокта чаа Тывага база бир бузурукчу кем-херек үүлгедиишкин илереткенин дыңнаткан. Ол херекке Том-скының чурттакчызы киржи, курьерниң хүлээлгезин күүсе-дип тургаш, туттурган. Шак ындыг «аян-чоруун» ол кижилер Красноярск край, Хакасия-

дан уламчылааш, Тываның девискээринге туттурган болуп турар. Ындыг улус бот-тары-даа билбейн, бузурукчу кем-херек үүлгедиишкинин организастан турар «куратор» деп улустуң сүлчээзинге ал-зыпкан кижилер дээрзи база илереп турар. Бо талазы-биле истелге уламчылап турар.

А үстүнде киирген чижекти алгаш көөрге, кырган-авага чоок кижилери дузалажыр, сүме кадар турган. Улуг назылыг улузу-биле доктаа-мал харылзажып, оларның кандыг чурттап турарын ажы-төлү, төрөлдери өй-леп-өйлеп айтырып турган болза, бүзүрээчел кырган-ава олар-биле кончуг дүрген харылзашкаш, акшазын-даа, квартиразын-даа алыспас турган ийик. Ынчангаш, кан-дыг-даа таварылгада улуг на-зылыг улузу-биле харылзаа-ны үспес болза эки.

Оон аңгыда бузурукчулар-ның эң-не идепкейлиг улус мөлчүүр үези – школаже белеткел сезону. Уруг-дарыын чаа өөредилге чылынче белеткээрде, акша-көпеекке чединмейн баргаш, оон-моон чээли алыр аргазын дилеп, интернетте бүдер-бүтпес меге сайтыларда мөлчүкчүлөр аспаанче бо-ла кире бээр. Ынчангаш, катап база серемчилелдиг болурун чурттакчы чонга сагындыра-ры артык эвес.

Кичээнгеилиг! Бузурукчу-ларның хөй ажыглап турар капсырылгаларын полиция ажилдакчыларының айытка-ны эзураар бээр салдывыс:

RustDesk, RuDesktop
Remote Desktop
Rosstreidkod
AnyDesk

Biz Dacmon болгаш өске-даа программалар болгаш «антивирустар» хамааржыр.

Халас быштак чүгле какпа-да дээрзин утпаза чогуур.

/ Карина МОНГУШ.

ТР-ниң ИХЯ-ның парлалга албанының чуруу.

«Чаңгыс демниг Россия» партиязы дузалаар

Чаа өөредилге чылын-га школаларның беленин болгаш оларның үндезин септелгезиниң дугайында хурал болуп эрткен.

«Чаңгыс демниг Рос-сия» партиязының Чиңгине чөвүлелиниң секретары Андрей Турчак биле РФ-тиң чырыдышкын сайыды Сергей Кравцов аңаа олурушкан.

Үндезин септелгениң кылыр ажилдарының даңзы-зында биживээн-даа болза, чугула септеп кылыр ужурлуг ажилдар тыттып келген субь-ектилерниң аразында Тыва Республиканы демдеглээн.

Тывада 13 школада үн-дезин септелге ажилдары чоруп турар. О-Шынаа биле Сарыг-Сеп суурларның шко-лаларын септелге даңзызын-да киирбээн, немей кылыр

ажылдар бар дээрзин хүлээ-никчи организация септелге-ни эгелээриниң мурнунда-ла чугаалаан. Тываның Чазаа биле РФ-тиң Чырыдышкын яамызы ону шиитпирлеп турар. Тодаргайлаарга, ону Тываның Баштыңы Владис-лав Ховалыг биле РФ-тиң чырыдышкын сайыдының оралакчызы Андрей Нико-лаев сөөлгү ужуралыга сайгарып чугаалашкан. Бо ажилга хамаарыштыр «Чаң-гыс демниг Россия» партиязы регионга дузалажыр болган дээрзин республиканың өөредилге яамызы дыңна-дып турар.

Тываның септелге үезин-де көрдүмзээн ажилдарны кылыр ужурлуг школаларын-га акшаландырышкынның айтырыын партияның Чиң-гине чөвүлелиниң хыналда-

зында турар дээрзин Андрей Турчак чугаалаан.

Школаларның үндезин септелгезиниң программаның Россияның Президентизи Владимир Путинниң эгелекчи саналы-биле тургускан. Ук программа-биле регионнарда септеп кылган 1293 школын сентябрь 1-де ажыдар. Ол өөредилге албан черлериниң белени 70–90 хуу болуп турар. Регионнарда септелге ажил-дарын «Чаңгыс демниг Рос-сия» партиязының аңгы-аңгы деңнелдиг депутаттары, өөреникчилерниң ада-иелери, хөй-ниитижилер база школа-ның боттарының ажилдакчы-лары хынап турар.

Владислав Ховалыг шко-лаларны чаартып септеп турар кожууннарда барып четкеш, тудугжулар, школа-ның коллективи болгаш тус

черниң чурттакчылары-биле ужуражып чугаалажып турар. Республиканың удуртукчузу септелге ажилдарынче улуг кичээнгеи салып, уштап-баштап турар кураторлардан, Чазак Даргазының оралакчы-ларындан, кожуун баштыңна-рындан, школа директор-ларындан шупту септелге ажилдары дээш харысалга-лыг болурун негеп турар.

Септеп турар 13 школының чүгле чедизи белен болуп ту-рар. Чаартып кылган школа-ларның чаа эт-севин болгаш дериг-херекселин чедирип эгелей берген.

Школаның үндезин септел-гезиниң федералдыг програм-мазы чүгле ону септээр-биле кызыгаарланмайн турар. Өөредилге албан черинге чаа эт-септи, дериг-херекселин садып бергеш, башкылары-

ның билиин бедидип, ол шко-ланы калбаа-биле сайзыра-дырын программада киирген. Бо бүгү ажилдар амгы үениң өөредилгезинге таарымчалыг болгаш чогумчалыг черни тургузуп турар. Суурларда кол өөредилге албан чериниң чаартылгазы көдээ черниң чурттакчыларынга улуг бо-луушкун болур. Чүге дизе ол уругларның өөредилгезинге чаа-чаа аргаларның оруун ажыдып берип турар.

«Чаңгыс демниг Россия» партиязының деткимчези-биле школаларны, оон иштин-де немей ажилдар кылыр школаларның шуптузун чогуур хуусаазында септээш, сентябрь 1-де уругларны школага хүлээп алыр дээрзин Тываның өөредилге яамызы дыңнадып турар.

/ Тываның Чазааның медээлеринден Р. ДЕМЧИК белеткээн.

Тыва Республиканың девискээринде чедери берге болгаш ырак-узак черлеринге тус чер соңгулдаларының хуусаа бетинде бадылаашкынын эрттирериниң дугайында МЕДЭЭЛЕР

Девискээр соңгулда комиссиязының ады	Соңгулда комиссиязының участогу №	Хуусаа бетинде бадылаашкын эрттирерин планнаан ай-хүнү	Чурттакчылыг пунктунуң (черлерниң) ады
Бай-Тайга кожууннуң	47	2023 чылдың сентябрь 7–10	Улуг-Ооруг, Үзүк-Кыры, Ак-Белдир, Тура, Ажыг-Кара-Суг, Терек-Ооруу, Тейлер
	48	2023 чылдың август 28-тен тура сентябрь 3-ке чедир	Кара-Хөл-Бажы, Сукпак, Кара-Суглуг, Улуг-Даш, Көзер-Аксы, Көзер, Шиви-Кудуруу, Үстүү-Бугаш, Делег-Хөл, Дапсы, Хадыңныг-Кара-Суг, Даштыг-Хөл, Ман-Чурек, Ак-Хем, Тайгылыг, Алаш хемниң унунда малчыннарның хонаштары, Кара-Хөл сумузу
	49	2023 чылдың сентябрь 6–10	Чоон-Хем, Үттүг-Терек, Кара-Шуй, Сурбузун, Дөргүн, Хемчик-Бажы, Шуй-Бажы, Шивилиг, Шындазын, Туралыг, Эзим, Алдыы-Ажык, Үстүү-Ажык, Биче-Шуй
	50	2023 чылдың сентябрь 6–10	Чинге-Каът, Малгаштыг, Манчүрек, Ак-Хем, Дустуг-Хем-Аксы, Бавыдай, Чыварлыг, Кудук, Үстүү-Белдир, Оораш-Кара-Суг
Шупту	4		
Чөөн-Хемчик кожууннуң	66	2023 чылдың сентябрь 8–10	Теректиг-Аксы, Баяжы деп черлер
	73	2023 чылдың сентябрь 8–10	Улуг-Чыргакы деп чер
	74	2023 чылдың сентябрь 8–10	Үстүү-Ажык, Чайлаг-Хем, Муңгаш-Каът деп черлер
	75	2023 чылдың сентябрь 8–10	Элдик-Хем деп черлер
Шупту	4		
Мөңгүн-Тайга кожууннуң	106	2023 чылдың сентябрь 6–8	Мугур-Аксы суур: Ажыг-Суг, Кызыгааржылар заставазы, Кургаг-Сай, Чолдак-Орук, Улаашкын, Изис, Кара-Өдек, Көге-Даваа, Кызыл-Шанчыг, Көге-Суур, Ондай, Кодургай, Кара-Кожагар, Балбыргай, Кара-Хову-Бажы, Сээр, Бугалыг, Кара-Өдек, Тоолайлыг деп чер, Барлык-Бажы, Чеди-Тей, Доора-Хову, Мугур-Бажы
	107	2023 чылдың сентябрь 6–7	Мугур-Аксы суур, Дөргүн, Ак-Баштыг, Барышкын, Белдир Кожагар, Суглуг-Ой, Сыралыг-Ой, Оораш, Дөргүн, Оорга-Ужу, Хадыңныг-Дөргүн, Каргы-Бажы.
	108	2023 чылдың сентябрь 6–8	Кызыл-Хая суур, Хем-Бажы, Ыймаатылар, Аспаты, Мугур-Шегетей, Кара-Дат, Чарыс, Оргу-Ой.
Шупту	3		
Өвүр кожууннуң	109	2023 чылдың сентябрь 3–5	Иштии-Бел, Чалаа
Шупту	1		
Бии-Хем кожууннуң	126	2023 чылдың сентябрь 3	Севи сумузу
Шупту	1		
Сүт-Хөл кожууннуң	128	2023 чылдың сентябрь 7–9	Көшпес, Манчүрек, Оргу-Шөл, Шаң, Сарыг-Булуң, Шат, Кара-Шат, Ак, Ара-Арга, Кара-Шат, Чинге-Сайыр, Өлең, Көжээ, Хүүректиг, Хөлчүк, Улуг-Хем, Баян-Кол, Чодураалыг-Сайыр, Алаш, Хөлчүктүг деп черлер
	129	2023 чылдың сентябрь 8–9	Шеми-Аксы, Курттуг-Даш, Шат, Хөлчүктүг, Чайлаг-Кара-Суг, Сояр-Даш, Малгаштаар деп черлер
	130	2023 чылдың сентябрь 7–9	Чечектиг, Хөлчүктүг, Оргу-Шөл, Дөргүн, Үстүү-Дөргүн, Сайыр-Аксы, Улуг Оргу-Шөл, Коъш-Терек-Аксы, Маача, Чечектиг-Аксы, Чаглак-Даш, Алдыы-Ой-Аксы, Ортуу-Ой-Аксы, Үстүү-Ой-Аксы, Белдир (Сарыглар-Адыр), Мешпек-Арты, Хөлчүктүг, Ооруг, Чинге-Хову, Доора-Хадың деп черлер
	131	2023 чылдың сентябрь 7–9	Ишкинниң Узук, Арыг-Арга, Хүүректиг Дөңгеликтиг, Кара-Хүүректиг, Талдыг-Чул деп черлер.
	132	2023 чылдың сентябрь 7–9	Кызыл-Тайга бели, Өлең, Үстүү-Ишкин, Кезек ыяш, Биче-Хөлчүк деп черлер
	133	2023 чылдың сентябрь 7–9	Үстүү-Ишкин, Көжээ, Хүүректиг, Дугай, Ак-Тал, Үзүк, Ооруг, Бел-Орук, Арысканныг, Дөңгеликтиг, Өртең-Адыр, Кара-Хем, Чиген-Хем, Адыр-Даг, Дөңгеликтиг, Каңгадай, Куяктыг, Үзүк, Аргада-Каът, Көжээ, Халас-Шык деп черлер
	134	2023 чылдың сентябрь 7–9	Шеле, Алаак, Оргу кыры, Алдыы-Ишкин, Сайыр, Алдыы-Соор, Үстүү-Соор, Кургол, Алдыы-Каргал, Ийи Ишкин аразы, Үстүү-Узун-Ой, Үстүү-Каргал деп черлер, Сарыг-Шөл сумузу, Алдыы-Узун-Ой, Кургал-Аксы, Чаңгыс-Шиви, Кужур, Шеле, Ак-Хем, Белдиреш, Кур-Шеле деп черлер
Шупту	7		
Таңды кожууннуң	137	2023 чылдың сентябрь 6–7	Чагытай хөл, Дүрген хемниң бажы, Хоор, Дөргүн деп чер
	138	2023 чылдың сентябрь 6–7	Кызыл-Эрик, Кара-Чыраа, Дүрген сумузунуң Хадың деп хемниң бажында малчыннарның хонаштары, Хадың хөл, Откормочный, Дөргүн
	139	2023 чылдың сентябрь 6–7	Марачевка арбаны, Краснояровка арбаны, Голодный Лог, Улуг Калбак-Арыг, Ургайлыг (Сурки), Чагытай хөл, Чагытай, Фазендалар, Бригада №1, Бригада №2, Бригада №4, Перекоп, Мажалыг, Колодец, Ортаа-Тэрыга, Ноян, Чагытай хөл, Сайлыг-Хем деп черлер
	140	2023 чылдың сентябрь 6–7	Бай-Булуң, Борбак-Арыг, Булаңныг, Каскал, Көктей деп черлер
	142	2023 чылдың сентябрь 6–7	Самчыыр, Широкий Лог, Артыы-Узун, Бижиктиг-Боом, Ол-Чарык, Баян-Сагаан, Борбак-Арыг деп черлер
	143	2023 чылдың сентябрь 6–7	Арыг-Үзүү, Кара-Суг, Шоол, Аксы-Булуң, Красная горка, Кызыл-Даг, Узун Кара-Суг, Кызыл-Тей, 1 летник, Арыг-Үзүү, Дус-Хөл, Улуг-Тей деп черлер
	144	2023 чылдың сентябрь 6–7	Элегес фермазы, Могай, Улуг-Шаңган, Оңгар Хову, Оорга-Ужу, Шоол, Берт-Даг, Дөргүн-Тал, Бьяк-ыяш, УКБ №2, Арголик, Дөргүн-Тал, Узун-Алаак, Чодураалыг, Даг-Ужуу деп черлер
Шупту	7		
Тере-Хөл кожууннуң	146	2023 чылдың сентябрь 7–8	Белдир-Чазы, Догай деп черлер
	147	2023 чылдың сентябрь 5–6	Баяй, Шынаа деп черлер
Шупту	2		
Тес-Хем кожууннуң	154	2023 чылдың сентябрь 8–9	Боом, Теректиг-Арыг, Кудуг (Агар), Боом-Даа, Хараал-Тей, Иштии-Хавак, Сарыг-Тал, Моон-Тал, Кызыгааржылар постузу, Теректиг, Божалыг, Доора-Даг, Даштыы-Хавак, Сарыг-Сиген, Доозуннуг, Хачыл, Көк-Тей, Улуг-Өдек, Бүүрээ-Бажы, Кудук, Алдыы-Сарыг-Сиген, Буура кажаазы деп черлер

Артыштың аалы

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧОНУНУҢ ЧЫЛДЫҢ-НА ЧЕТТИКПЕЙН МАНААРЫ БАЗА БИР НАЦИОНАЛ ЧОРГААРАЛ КӨДҮРЛҮР БАЙЫРЛАЛЫ – НААДЫМ ДИҢМИ-РЕП ЭРТКЕН. А ООҢ КОЛ МААДЫРЛАРЫ ЧАЙНЫҢ ИЗИИ, КЫШТЫҢ СООГУН-ДА-ДАА ЧАҢГЫС ДЫШТАНЫР ХҮН ЧОК ШУДУРГУ АЖЫЛДАП ЧОРУУР КИЖИ-ЛЕР – МАЛЧЫННАР, КӨДЭЭ ИШЧИЛЕР КАТАП БАЗА БИЕЭГИ АЖЫЛ-АГЫЙЫН УЛАМЧЫЛАП КИРИПКЕН. ОЛАРНЫҢ БИРЭЭЗИ МӨҢГҮН-ТАЙГА КОЖУУННУҢ МӨГЕН-БҮРЕНДЕ ЧУРТТАП ЧОРУУР ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ АЛДАРЛЫГ САР-ЛЫКЧЫЗЫ АРТЫШ ХЕРЛИИЕВИЧ БИЛЕ СЕРГЕЛЕЦ ИВАНОВНА САЛЧАКТАРНЫҢ ӨГ-БҮЛЕЗИ ЧҮГЛЕ ТӨРЭЭН КОЖУУНУНДА ЭВЕС, А РЕСПУБЛИКАДА БИЛДИН-ГИР АПАРГАН ҮЛЕГЕРЛИГ ӨГ-БҮЛЕЛЕРНИҢ БИРЭЭЗИ. ООҢ АҢГЫДА, АМЕРИКА ЧЕДИР АТ-СУРАА АЛДААРЖААН БО МАЛЧЫННАР ЧЕДИ ООЛ, БИР КЫСТЫҢ ЫНАК АДА-ИЕЗИ.

Оларның дугайында массалыг информация чепсектеринге эвээш эвес бижи, чырыдып турган-даа болза, бо удаада база оларның дугайында бижири чаа чылда-гааннар барынга өөрүп, номчук-чу-биле ону үлежикседим.

Бирээде, бо малчыннар кожуунунга шылгарааш, республика чергелиг Наадым-2023-түн мурнакчы малчын-нарының санынче кирген. Ийиде, бо өг-бүлө "Бодуң үнүң дыңна" деп аттыг тыва чоннуң национал езу-чаңылдарының болгаш көшкүн амыдыралы-ның дугайында тырттырып турар барымдаалыг фильми-ниң кол маадырлары болуп турар. Ол фильми Москва-дан кино тырттырар бөлүк Мөген-Бүрөнниң малчын аалдарынга бо чазын четкеш, тырттырып эгелээн. Ол-ла ажилын чайын база катап келгеш, Артыш Салчактың аалынга уламчылаан. Үште, эң-не кол бижиксенчиг эскериглерим – Артыштың аалын долганган бөдүүн малчынның амыдыралы.

МЕНДИЛЕЖИР БЕЗИН ЧАЙ ЧОК БОЛГАН

Чайгы кино тырттырыл-газында москвалыларга кончуг эки хуннер – Мөген-Бүрөнниң биче Наадым хуннери таваржы берген. Аңаа аът, сарлык чарыжы, ус-шеверлериниң ховар дээн аргаан-даараан, чазаан ажилдарының садыг-делгел-гежи, чүгле малчыннарның киржилгези-биле болган чадаг чарыш, хүрешти шаанга киир тырттырганнар. Ол-ла хем-чеглерге Артыш Салчактың оолдары сарлыын чарышты-рып, хүрежи, кончуг идеп-кейлиг киришкеннер. Малчын боду кожуунуң шылгараан малчыннарының аразынче киргеш, хүн херели-биле ажилдаар чырык берикчи-зи-биле шаңнаткан.

– Чылдан чылче малчын-нарың Наадым байырлалы бистиң суурга дыка солун болгаш бедик деңнелде эртип турарыңга малчыннар өөрүүр улус-тур бис. Мында бистиң удуртукчувус Өшкү-Саар

Аракчаевнаның кириген үлүг-хуузу улуг дээрзин канчап демдеглевес боор. Өске чыл-дарда 4–6 сарлык чаржыр тур-ган, бо чылын 20 ажа берген. Мөген-Бүрөнге болган хемчег-ге өг-бүлевис шаавыс-биле кириштивис. Дыка-ла чай алынмас боор чорду. Байыр-лал соонда аалга келгеш, боданып олурарымга, чамдык чоок төрелдерим-биле мен-дилежири безин четтикпээн болдум – деп, алдарлыг сар-лыкчы эпчоксунган байдалын чажырбайн чугаалады.

ЧИНЧИ ЧЫЫП ТУРАР ДЕП БОДААН

Узун-Оюк аксында чайлагга Артыш, Сергелец Салчактар-ның өг-бүлөзи 2016 чылдан тура чайлап эгелээн. Дыка-ла чараш бойдустуг черде чайлаг!

Аалдан ырак эвесте беди-гээшти ажа бээрге, балыы имиңейнип чыдар бичежек хөл, ооң ындында артыш-шаа-нак чаттылган даглар, ында-чылгы, дүгдө – сарлык, даг эдээнде чажыпкан ак ааржы дег таваар ойттаан шээр мал,

/ «Наадым-2023-түн» мурнакчы малчыннары Артыш, Сергелец Салчактар.

өөн долдур ажи-төлү – бо бүгү малчынның эжелей чурттаан чайлаан долганган амыдыра-лы-дыр.

Биче Наадымга киришкен өг-бүлө аалынга келгеш, маши-надан дүшкен соонда, ажи-

төлү өөн долгандыр шыкты аштап кирипкен. Хоорай улузу чүвениң ужурун билип чадап, чүнү канчап турар улус боор дээш, чеде бээрге, хой мыяа чыып турар болган.

(Уланчызы 8-ки арында)

/ 2023 чыл, август 9. Мөген-Бүрөн. Узун-Оюк аксында Артыш Салчактың чайлаа.

(Төнчүзү. Эгези 8-ки арында)

– Аалывыс долгандыр шыктыг черге уругларывыс аңдаштанып ойнаар боорга, ону кезээде арыг-силиг тургузарын кызар бис. Оолдарывыстың бичиилери боттары-ла айбылатпайн, удур-ла аштап кааптар улус. Киж бүрүзү аалга келгеш, кылыр ажылын билир. Чайгы үеде уруг-дарывыс шупту чыгып келирге, сагыш-сеткилге дыштыг, дыка эргим апаар. Хөй боттарывыска өөренип, чаңчыкканывыс аажок. Бир бирээвис чокта, чоктажы-даа бээр бис. Каш хонук аал-чурттан чорупкаш, шуут чаныксааш, шыдавайн баар бис.

Бир чылын оолдарым ачазы-биле мени хөйге билдингир Шон деп хөөмейжи Америкаже эдертип чедирген. Ынчан ол черге 10 хонук дургузунда сүттен кандыг ак чемнер кылып болурун көргүзүп, улуг ярмаркага киришкен бис. Киж көрбээн аыш-чемниң кандызы-даа бар, оларның аразындан таныыр-ла чемивис – рис болган. Ол дыкпыш хоорайга оон хөй туруп шыдавайн бис. Мен чаныксааш, ыглап эгелээримге, чандырыпкан – деп, хөй ажы-төлдүң ынак авазы Сергелең Салчак чугаалады.

Ол аразында шала улуу мотоциклин мунупкаш, сарлыынче хапкан, оон бичиизи турган аътты чавыдактапкаш, чылгызынче челзипкен, өскелери ыяш чарып, суглап, ыттарын чемгерип дээш, киж бүрүзү кылыр ажылын билир, айбы чокка-ла кылып кирипкен. Кыдыындан бо бүгүнү эскерип көрүп турган хоорай улузу, ыыт чок магадаарындан өске чугаалаар чүве тыппаан. Чүгле харын оператор камеразын тудуп алган, оларны тырттырып четтигип халыырынга өйлөшкен.

Үш хонук дургузунда бөдүүн малчын кижиниң амыдыралын хөөредиг чок тырттырып турган бөлүк ажылын доозупкаш-даа, Артыштың аалындан чоруксавайн, ам-даа туруксаазы келир болган. Чүге дээрге хөй ажы-төлдүг өг-бүлениң ажыл-амыдыралы долгандыр турар бойдуска чагыртып, чайгаар-ла эки сеткил сиңген аайлажып турарын олар билген. Бойдус биле кижиниң шын харылзаазы ында сиңниккенин чугаалажып турган. Өг чанында арыкчыгашка уруг-дарыы эштип-ойназын дээш, сугну даштар-биле бооп тургаш, кылып каан кылымал бассейнге эртениң-не эштип турганы, москважыларга үрде уттундурбас дээрзи билдингир.

2023 чыл август. Улуг-Оюк аксында чайлаг, Сергелең Салчак уруу Бадма-биле.

УШКАРГАННАЙ ААЛЫНГА ЧЕДИРЕР

Бо чылын август 9-та өгленгенден бээр 21 чыл болуп турар найыралдыг өг-бүлениң улуг оглу Саид 21 харлыг, Сайын – 20 харлаар, Аяңчы 16 харлыг, Аяндай 8 класска баар, Сеңги-Доржу 6-гы классче шилчиир, Серен-Доржу 4-ке баар, чаңгыс кызы Бадма чаа-ла 4 харлыг, эң бичиизи Бүргүт 2 харлыг.

Бо өг-бүлени Украина дугайында тема база оюп эртпээн. Амгы үеде Артыш биле Сергелеңниң улуг оглу ТШО-да шериг хүлээлгезин эрттирип турар. Оон аңгыда, кайызының-даа дуңмалары база ында.

– Чүнү бодавас боор. Дүвүренчиг үелер туруп кээр. Хүннүң-не тайга-таңдывысче ак сүдүвүс чажып, чаа-дайынныг черде оолдарывыс онча-менди, кадык чанып келзин деп чалбарып, тейлеп олурар-дыр бис – деп, Сергелең Салчак чугаалады.

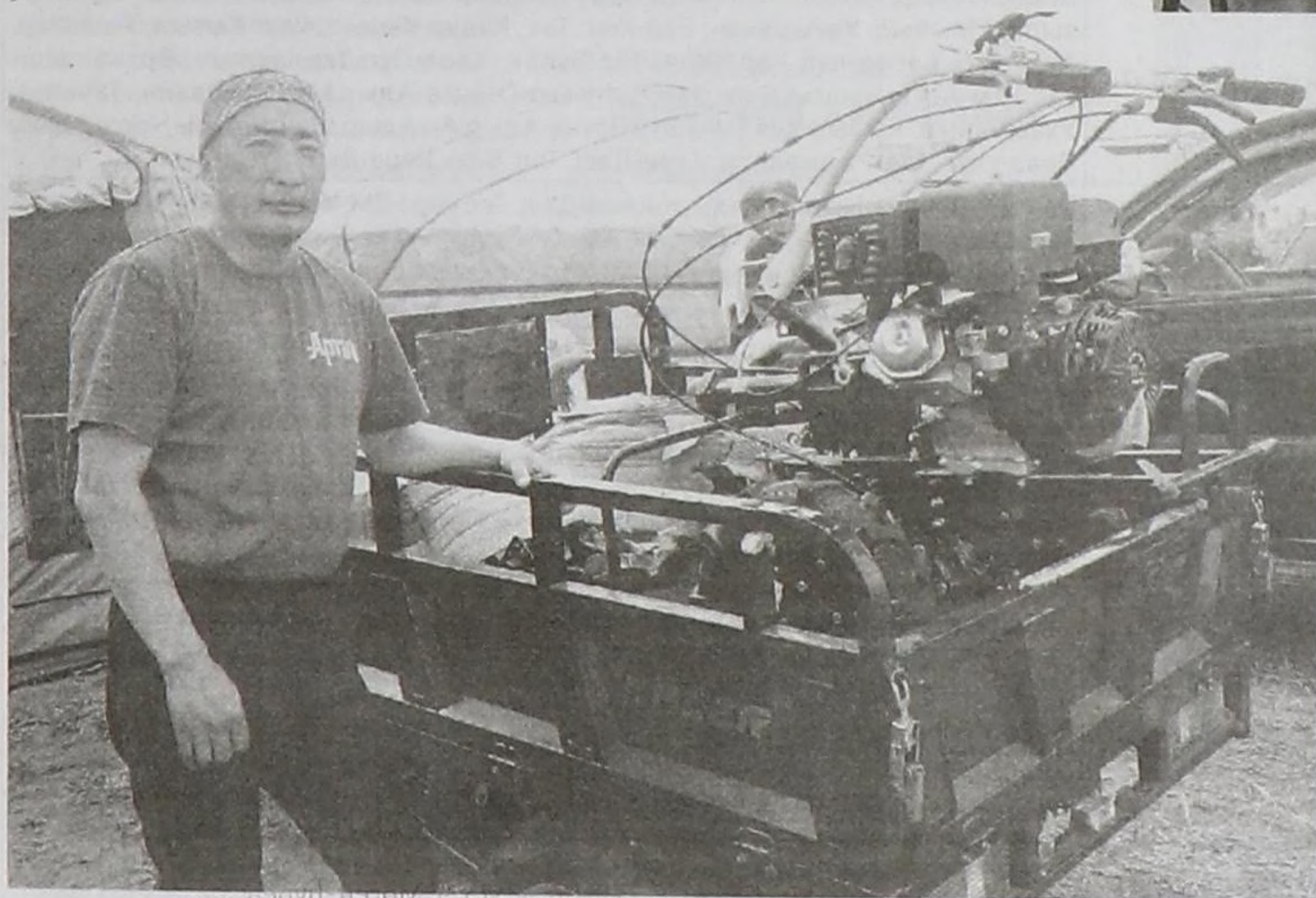
“Эр кижиниң хүлээлгези-дир ачай. Ушкарганнай аалынга чедирер дээр ийик чоп. Эгелээн соонда, эчизинге чедир эр

100-ТЕН 100-ТУ АЛЫР

– Мал тудуп ажилдааш, республика чергелиг Наадымга үш удаа киришти-вис. Бир дугаар киришкеш, чемпион ат алгаш, өг-биле шаңнаткан бис. Ийи дугаарында – каяа-даа сөөртүп ап чоруур чунар-бажыңны шаңналга берген, а бо чылын мотоблок-биле шаңнаттывыс. Ол дээш “Мөген-Бүрен” КУБ-туң директору Ө.С. А. Ооржакка, кожуунувус болгаш республиканың көдээ ажыл-агыйын харыылап турар болгаш өске-даа удуртукчуларынга өөрүп четтиргенивис илередип тур бис. Бо чылгы Наадымда оолдарым авазы “Ыраажы малчын” деп мөөрейге киришкен. Ол база солун болду. Оон аңгыда, Мөген-Бүрениң командазы өг тигер маргылдаага киришкеш, бир дугаар черни чаалап алдывыс. Аңаа база өөрүп тур бис. Бо чылгы Наадымда парад база бир онзагай чорду. Кызылдың төп кудумчузун дургаар кылаштааш, стадионче кире бээрге, чоннун хөйү-даа кончуг, адыш часкаашкыннары кулак уюк болган. Көдээ ишчилерге, малчыннарга мынчаар хүндүткелди илередип, кожуун бүрүзүн адап, алгап-мактап турары кайгамчык эки чорду. Наадым-даа эки болду. Өске чылдарда 100 сарлыктан эвээш дизе-ле 80–90 бызааны ап турган бис. Ам-даа кызып ажилдаар бис.

/ “Наадым – 2023” “Ыраажы малчын” мөөрейниң киржикчизи Сергелең Салчак.

/ “Наадым – 2023-түн” мурнакчы малчыны, ТР-ниң алдарлыг сарлыкчызы Артыш Салчак.

хүлээлгем күүседир мен. Тиилелгелиг чанып кээр мен” – дээш, улуг оглуус бо чайын шөлээлеп кээп чорааш, чугаалаарга, удурланмадым. Оолдарывыстың улуу киж болганда, дуңмаларынга үлегер-чижек болур болгай. Ам канчаар, хүлээлге күштүг. Чаңгыс кызывысты эмчи мергжилдиг болурун кызыдар бис. Улгады бээривиске бисти эмнээр, карактаар киж херек болгай – деп, ада сеткилинден Артыш немеди.

Бо-ла мал малдап келген үевисте эрткен час нарын болду. 20 хонук үргүлчүлелдиг хат-шуурган соонда хууда шээр малывыстан 250 ажыг баш чидиригилг болдувус. Ол малывыс бажын тургузуп, ам-даа ажилдаар бис. Мурнувуста кылыр ажыл хөй. Сулараар чай чок. Республиканың бүгү малчыннарынга амыр-кадыын айтырып, Мөңгүн-Тайганың сериин бажындан изиг байыр чедирип көрейн – деп, алдарлыг сарлыкчы Артыш Салчак чылыг күзээшкини-биле чугаазын доосту.

/ Карина МОНГУШ.

Чуруктар авторнуу база чамдыызын интернеттен алган.

Парлалгага 30 чыл...

«ШЫН» СОЛУН ТЫВАНЫҢ ЭҢ КОЛ, ХҮНДҮЛҮГ НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУНУ. ОЛ ЧОН-БИЛЕ ТУДУШ ХАРЫЛЗААЛЫГ. ООҢ АЖЫЛ-АМЫДЫРАЛЫНЫҢ СУДАЛЫН ТУДУП БИЛИР УК СОЛУН-НУҢ АЖЫЛЫ БЕРГЕ, ХАРЫСАЛГАЛЫГ.

Шак бо нарын-берге ажилга мээң чаавам Севил Хертековна Кара-Сал 1970 чылдан эгелеп 30 ажыг чыл корректорлап ажилдаан. Корректор кижиниң ажылын даштындан көөрге чаңгыс талалыг сагындырар. Шынында ындыг эвес, ол бүгү талалыг чогаадыкчы нарын ажил болур. Маңаа корректорнуң эртем-билии, орус, тыва дылдарны арыг билири база сөстүң тургузуун эки сайгарып билиринден дорт хамааржыр. А редакция дээрге коллективтиг ажил болганда, корректор профессионал журналистиң безин сөске эрттирпкен частырыгларын эдер.

Севил Хертековна 1941 чылдың май 26-да ынчаардагы Тыва Арат Республиканың Барыын-Хемчик кожууннуң Көөл-Сөөк деп черге албан-хаакчыт кижиниң өг-бүлезинге төрүттүнген. Чаавам боду топтут-томаанныг, улуска эвилең-ээлдек, улуг-даа, аныяк-даа кижилер-биле чугаалажып билир, аажы-чаңы бөдүүн, кижизиг. Эртеми дээди. Кызылдың башкы институтун дооскан.

Шынап-ла, паралла ажилы харысалгалыг, берге. Ылаңгыя, совет үеде СЭКП съездизи азы пленуму болганда, чаавам «Шын» солунга дүн-хүн чок ажилдап чораан. Шак ынчаар чаавам чүткүлдүг кызымак ажилы-биле коллективиниң хүндүт-келин чаалап алган.

1958 чылда акым, генерал В.Б. Кара-Сал база чаавам ышкаш бодунуң күш-ажылчы базымнарын «Сылдысчыгаш», «Шын» солуннарга корреспондентилеп эгелээн. Ынчангаш «Шын» солун-биле бөгүнге чедир харылзаавыс үспээн бис. Бодум база «Шын» солунга чүүлдер бижи, солундан янзы-бүрү «шокар» медээлерни, культура, уран чүүл, чырыдышкын (кегээрел), экономика дээш, уран чогаал ажилдарын сонуургап, доктаамал номчуп турар мен. Дорту-биле чугаалаарга, «Шын» солун мээң чоок өңнүүм, сүмелекчим.

Чаавам Севил Хертековна ажил-амыдыралына кедергей харысалгалыг кижиге турган. Ооң

эриг-баарлыг буянныи, өг-бүлезинге экиргек, хүндүлээчел биче сеткили ажи-төлүңгө үлегер-чижек болуп чораан. Акым биле чаавам багай эвес чуртталганы чурттап эрткеннер. Олар ийи уругну кижизидип өстүргенер. Улуг уруу Елена Владимировна Россияның Моолда элчин чериниң чөвүлекчизи. Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы. Бичии уруу Каролина юрист, өг-бүлөзи-биле Москвада чурттап чоруур.

Чаавам Севил Хертековна бодунуң үезинде «Шын» солунуң ажылынга төлөптиг үнелелди ап, 1987 чылда ол Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижи-биле шаңнаткан.

Севил Хертековна Кара-Сал 2020 чылда үр эвес аарааш, Кызылга чок болган. Ынчалза-даа чаавам келир үеде бодунуң салгалына амыдыралдың үндезинниг шын оруун арттырып каан. Ынчангаш чаавам өндүр улуг аас-кежиктиң магадылалы болуп биске кезээде чурттаар.

/ Даш-оол КАРА-САЛ,
Кызыл хоорай.

/ Севил Хертековна Кара-кыс Намзатовна
Мунзук-биле.

(Төнчүзү. Эгези 5-ки арында).

Шупту	1		
Улуг-Хем кожууннуң	160	2023 чылдың сентябрь 5-7	Хая-Баары, Тоора-Хову, Телээ, Ак-Даш, Чаттыг-Хая, Эжжиг, Улуг-Даш, Белдир-Даг, Борбак-Арыг, Эжжиг-Аксы, Кара-Суг деп черлер
	161	2023 чылдың сентябрь 5	Кара-Булуң
	164	2023 чылдың сентябрь 5-7	Куйлуг-Хем (солагай талазы), Тос-Теек, Кара-Суг, Демир-Суг, Телээ, Эл-Кыры, Кызыл-Даш
Шупту	3		
Чаа-Хөл кожууннуң	174	2023 чылдың август 28-30	Чаа-Хөл суур маршрут № 1: Куйлуг-Хем, Ортаа-Хем, Кара-Дуруг, Бидилиг, Чиңге, Шогур, Аржаан Уур-Сайыр деп черлер
		2023 чылдың август 29-30	Маршрут № 2: Саргол, Бел деп черлер
	176	2023 чылдың август 29-30	Шанчы суур: Улуг-Хаган, Изиг-Кара, Идик-Хончу, Таңмалык, Улуг Хаа-Хаан деп черлер
Шупту	2		
Чеди-Хөл кожууннуң	179	2023 чылдың сентябрь 6-7	Могай-Бажы, Могай, Чайлаг-Ажык, Узун-Хову Дагбалдай, Кызыл-Хараган, Арыг-Ада, Ховужук-Бажы, Адыр-Сыра, Чалама, Сүзүгү, Дадылыг 2
	180	2023 чылдың сентябрь 6-7	Кужур-Бажы, Каък, Дальний-Кулузун, Тал деп черлер
	181	2023 чылдың сентябрь 7	Кара-Суг
	183	2023 чылдың сентябрь 7	Арыг-Узүү
Шупту	4		
Эрзин кожууннуң	184	2023 чылдың сентябрь 6-7	Кидис-Салыр, Хачыл, Чангымай, Хову-Хоорай, Чөөгей, Ямаалык, Кавай-Өдек, Арзылаң, Мыйыс, Хайыракан, Бай-Хөл, Тэс, Кодур-Кызыл, Улуг-Кызыл, Ашактар, Ак-Адыр, Барбалыг, Кара-Хая, Тос-Булак, Кара-Суг, Тарлашкын, Өртээ-кыштаа, Хем-Аскы, Чылгы-Даш, Даштыг-Кежиг, Чиңге-Адыр, Мөрен, Эрзин, Тавыты, Ухаа, Сайыр, Кызыл-Хая, Булушту, Ортаа-Адыр, Ак-Адыр, Шууту-Аксы, Чоон-Адыр, Оваа-Улуг-Өдек, Аржаанты, Теве-Даш, Тал, Беш, Кара-Дыт, Дуганды.
	185	2023 чылдың сентябрь 6-7	Байсаа, Дэспээ, Чыргаланды, Кызыл-Даш, Тес уну, ГСМ, Кара-суг, Хараган-Булуң, Кызыл-Эрик, Чаңгыс-Дыт, Ак-Тей, Кужурлуг-Булуң, Бөмбей, Көк-Хонаш, Төре-Хөл, Куртуг-Хөлчүк, Шугаганчы, Бай-Хөл, Божалыг, Сарагар, Сөөлчер, Хурагалчы, Кара-Дай, Чөөгей.
	186	2023 чылдың сентябрь 5-7	Тавыты, Ухаа, Сайыр, Кызыл-Хая, Булушту, Ортаа-Адыр, Ак-Адыр, Шууту-Аксы, Чоон-Адыр, Оваа-Улуг-Өдек, Аржаанты, Теве-Даш, Тал, Беш, Кара-Дыт, Дуганды, Агити, Калбак-Даш, Муңгаш, Терек, Кызыл-Даш, Теректиг, Сайыр, Темээн, Хуцээ, Хурту-Даа, Бижикиг-Боом, Ак-Булуң, Тавыты, Ухаа, Сайыр, Кызыл-Хая, Барыын-Энгир, Кужурлуг, Булуң-Мөрен, Үнегет, Борбак-Даш, Кара-Даш, Чавыртты, Даштыг-Оорга, Кезек-Элезин, Оваа, Төре-Хөл, Божалыг, Улаастай, Ак-Дөң, Чангымай, Артыы-Кудук, Ак-Довурак, Ак-Оорга, Тэс.
	187	2023 чылдың сентябрь 5-7	Белдир, Нарын өрү, Тэс уну, Төре-Хөл.
	188	2023 чылдың сентябрь 6-7	Көжээлик, Алдыы-Хараган, Ак-Хем, Ак-Кежиг, Шар-Ямат, Көк-Молдурга, Мотхол, Шолук, Үстүү -Тоопчу, Ортаа-Тоопчу, Алдыы-Тоопчу, Эрээн, Тал, Хачин-Сайыр, Лагерь, Баян-Оваа, Хөндөлең, Ленин, Хөндөй, Сонгу, Чыраалык, Мурнуу Чыраалык, Сувурай, Марааты, Кара-Даш, Ана-Ус, Көк-Молдурга, Будуу-Аразы, Таможня, Хөндөй, Цахир, Тэс, Кежеге, Цаган-Тологой, Дагылды, Даш-Кажаа, Хар, Тарлашкын.
	189	2023 чылдың сентябрь 1-3	Эрзин, Тэс, Булуң-Бажы, Нарын, Көк-Молдурга, Хенкирикти, Дөрелчи, Марат, Ары-Булак, Хаарти, Качык, Содулак.
Шупту	6		

| САМАГАЛДАЙ-250 |

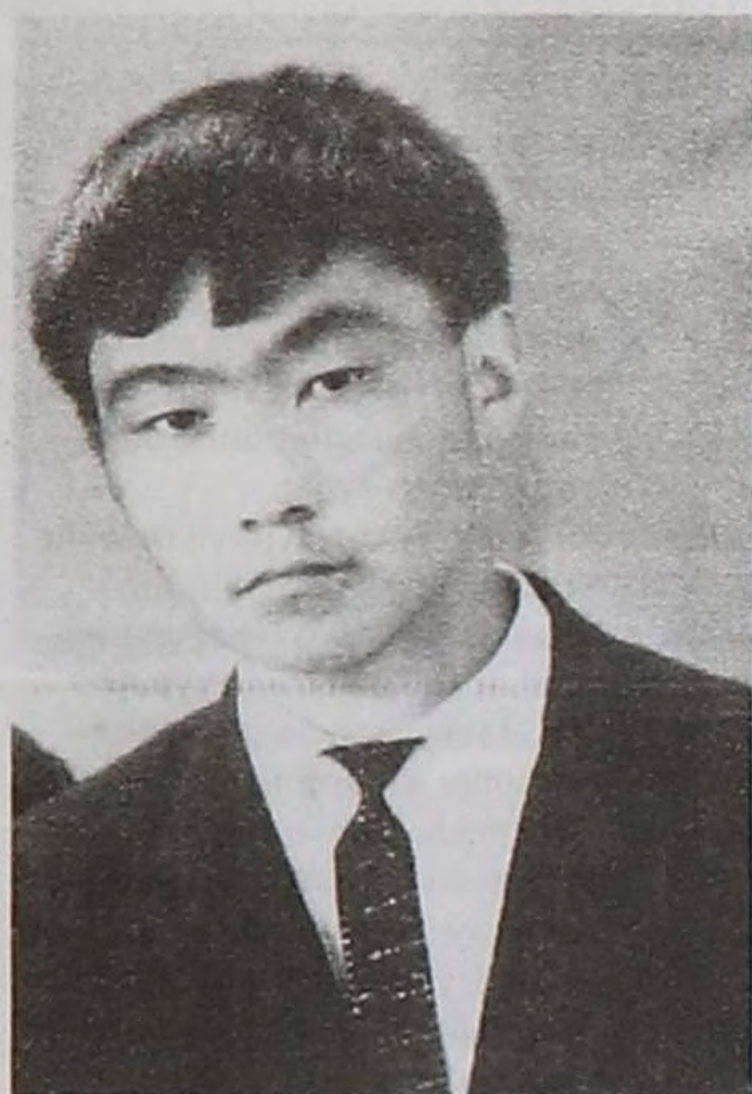
Самагалдай – алдын баглаажым

(Төнчүзү. Эгези № 61 «Шында»)

“Сарыг-Хоонун аң-меңге дүүлүү кайгамчык!”

Бичии акым Николай Баирович Аракчаа 1948 чылдың июнь 2-де Самагалдайга төрүттүнгөн. Иркутскиниң аңныыр болгаш өлүк-кеш техникумун дооскан. 33 чыл дургузунда районнуң Белеткел конторазынга, Госпромхозка охотоведтеп, эргелекчилеп ажилдаан.

Коля акымның арын-шырайы авам биле угбамга дөмей. Аажы-чаңы дүрген, шимченгир, тывынгыр, кежээ, сөскүр. Бичиизинде кудумчунуң оолдарын бажыңга чыгаш, көргөн кинозун, номчаан номун дыка солун кылдыр чугаалап бээрин сактыр мен.

/ Николай Баирович Аракчаа.

Ачам акымны “Кижиден өске хоотараа дег сарыг оylum” дээр, “Сарыг-Хоо” деп шолалап адаар. Элээди назынындан эгелеп ачамны эдерип диинчээринге сундулуг. “Сарыг-Хоонун аңга дүүлүү кайгамчык, кижиден өске оол!” – деп, ачам чугаалаар. Ынчангаш-ла бүгү назынында Самагалдайга Белеткел конторазынга, Госпромхозка удуртукчу бооп ажилдааш, “Тес-Хем кожуунуң алдарлыг аңчызы” деп хүндүлүг атка төлөптүг болган. Чеңгем Оюу Чорбааевнаның ачазы Чорбаа Тондулаевич Чооду Тестиң сураглыг аңчызы чораан болгаш, акымга ол база улуг салдарлыг болган. Акым, чеңгем, пенсияже үнгеш, амгы үеде Куран арбанында хуу ажил-агыйлыг чурттап чоруурлар. Олар 3 ажы-төлдүг: Арслан – фотограф, Алдынай – журналист, Амыр – юрист; 8 ачылыг, 4 чичилиг. Хеймер оглу Амыр Самагалдайны ээлеп чурттап чоруур.

“Зоя-Наука чайы чок-тур, шаптыктаваңар!”

Коля акымның соонда аалдың кыс уруу мен 1951 чылдың апрель 22-де Самагалдайга төрүттүнгөн мен. Улуг акым Седип, угбам Света суглар бичии турумда-ла соңгаар өөренип чорупкан, ынчангаш үш оолдуң аразынга авазының эргелиг уруу бооп чаг иштинде бүүрек дег өскөн мен...

/ Зоя Баировна Самдан.

22 харлыг турумда, авам чок апарган. Ооң соонда барык 20 чылдарның дургузунда ачам мээң өг-бүлөмге колдуунда кады чурттап чораан болганындан ийикпе, ачамның бүгү аажы-чаңын көрүп, төөгү чугааларын эң-не хөйү-биле дыңнаан кижини мен боор мен.

Мени ачам “Зоя-Наука” деп шолалаар: “Зоя-Наука чайы чок, шаптыктаваңар!” дээр. Ынчангаш ачамның чугаалары ала чайгаар-ла бо чүүлге үндезин апарганы база чадавас...

Мээң оглум Сайдаш – ус-шевер, дизайнер, керним Аира – Тыва үндезин культура төвүнүң специализи. 6 ачылыг мен.

“Мээң төөгүлеримни, аас чогаалымны бижидип ап көр, уруум” – дээрге, тоомчага албас чораанымны ам кээп дыка хараадаар-дыр мен.

Ачамның чөмөлээшкинин эдерин чүгле сөөлгү үеде бодап эгелээним чөгенчиг. “Тываның тоолчулары, чогаалчылары, эртемденнериниң дугайында бижип чоруур хиреңде, бодунуң төөгүң биживес-тир сен, “идиң чок идик септекчизи-дир сен, уруум” – деп меңээ мөгаттынар-даа болгай.

“Сергей-оол авазы ышкаш шевер оол, карактаңар!”

Хеймер дуңмавыс Сергей Баирович Аракчаа 1954 чылдың ноябрь 5-те Самагалдайга төрүттүнгөн. Кызылдың башкы институтун дооскан. Тываның Иштики херектер яамызынга, милиция шугумунуң кадрлар килдизинге хөй чылдар дургузунда ажилдаан, халажылгада подполковник.

Сергей дуңмавыстың даштыкы хевирин, “ачазыңа, Виктор, Зояга дөмей” деп улус чугаалажыр. Аажы-чаңы авамга дөмей – оожум, томааныг, арыг-силиг. “Сергей-оол авазы ышкаш шевер оол, карактаңар!” – деп, ачам чугаалаар. Шынап-ла, Сергей элээди назынында аажок дааранырынга сундулуг турган, ылаңгыя бодунга-даа, өске-даа эр улуска чүвүрүнү кончуг шевер кылдыр даараар, “Брюкин” деп шолалыг-даа болгай. Бир эвес улаштыр карактаан болза, ёзулуг модельер болур турган чадавас. Оон аңгыда гитарага ойнаарыңа, ырлаарыңа ынак турган.

Ававыс аарый берген соонда, Сергей 5 класстан эгелээш-ле Кызылга угбам, чөстөм сугнуң аалыңга, школа, техникум, институт дооскан.

Сергей биле кернивис Аня дөрт ажы-төлдүг: Чинчи – лаборант, Чиңгис – сайгарлыкчы, Чимис – даштыкы дылдар башкызы, Шүгдүржап – мал эмчизи; 11 ачылыг.

Сергей, Аня дуңмаларым пенсияже үнгеш, амгы үеде оглу Шүгдүржаптың хлеб быжыраар чаа мергежилинге дузалажып, Кызыл хоорай биле Куран арбан аразында барып-кээп ажилдап турарлар.

“СОҢГУ АЧЫ-ҮРЕГЕ БУЯН БОЛЗУН!”

“Мурнай үнген кулакты

Соңнай үнген мыйыс мурнаар”

/Тыва үлегер домак/

Тыва улустуң тоолдарында тоолдуң маадырлары “Соңгу ачы-үреге буян болзун!” – деп йөрээгеш, кажыктарны, тараа үрезиннерин азы өске-даа ыдыктыг чүүлдерни чажыптар ёзулал бар. Салгалдар аразының харылзаазын үспес ол дыка ханы уткалыг чаңчылды элдээрткен ёзулалдың ора-сөмөзү боор деп бодаар мен.

База ол ышкаш тыва тоолдарда маадырга, ооң адыңга ат тыпсыр ёзулалдың ханы утказын ачам амгы үени-биле сагып: “Ат тыпсыры – салым оштаары!” – деп чугааланыр. Ынчангаш ачылары, чичилери төрүт-түнерге: “Меңээ кырган-ачазыңа ат ададыр болзуңарза, уткалыг болур эвесле” – дээр. Чижээ, бистиң ажы-төлүвүске Сайдаш, Чинчи, Арбай деп аттарны бергеш, мынчаар тайылбырлаар чораан: “Мындыг аттар – хөй чараш үүрмек даштар, чинчилер, үрезиннер аттары болганда, хөй дуңмаларлыг азы хөй ажы-төлдүг, азы хөй мал-маганныг, азы хөй номнарлыг, эртем-билигиг болурун, чаш кижиниң келир үеде салым-чолу бай-шырак болурун оштаан ханы утка сиңген чиңгине тыва аттар-дыр”.

/ Сергей Баирович Аракчаа.

Ам бодаарымга, ачавыс салгалдарга тыва чоннуң чаңчылдарын, төрөөн чериниң төөгүзүн бодунуң үежилери-биле бир дөмей, совет үениң хоруларын безин ажып эртип чорааш,

/ Светлана Баировна Данзын-оол.

бодунуу-биле кадагалап арттырып, дамчыдып берип чораан тыва кижилерге хамааржыр сарыылдыг өгбө болган-дыр деп бодаар мен. Ол дээрге тыва улустуң үндезин культуразының быжыын бадыткап турарының херечизи-дир.

Аракчаалар төрөл бөлүүнүң салгалдарының Самагалдайның төөгүзү-биле харылзаазын түңнөп чугаалаар болза, салгалдар аразында харылзаа амдызында үзүлбээнин үстүндө барымдааларга даянып тургаш, чаңгыс өг-бүлениң чижээнге көрдүвүс.

Аракчааларның амгы салгалдарында өгбелерниң чаян-дөзү, бир онзагай аажы-чаңы дамчып келгенин Чыргал-Чочу, Түмөн-Байыр өгбелерниң хөй санныг 4 салгалының салым-чолундан, эрткен оруундан көрүп болур-дур.

Ачам, авамның ажы-төлүнүң аажы-чаңы, салым-чолдуң оруу өгбелерден дазыл-дөзүн алган бооп турар: ажы-төлүнүң амыдырал кожуп, өг-бүлө туткан кижилери, ада-иевистиң күдээлериниң, келиннериниң безин сонуургалдары дөмөлөшкөк болганы солун. Ачамның талазындан санакчылар (Катя садыгжы, Карай бухгалтер, Аня товаровед дээш оон-даа өске.); авамның талазындан шеверлер (Света, Сергей даараныкчылар, Сайдаш ус-шевер, дизайнер, Арслан фотограф, Чойган шеверлекчи-парикмахер, Сарыг-оол чурукчу д.о.ө.); өгбелерден “номчулар”, башкылар (Копеёл, Седип, Зоя, Ким, Оюу д.о.ө.), “сөскүрлер” (Света, Алдынай, Арбай журналистер д.о.ө.).

Ынчангаш, Аракчаалар төрөл бөлүү XX-XXI чүс чылдарда Тываның, Тес-Хемниң, Самагалдайның хөй ажы-төлдүг бөдүүн өг-бүлелериниң бир чижээ бооп, төрөөн сууру-биле, төрөөн кожууну-биле тудуш, ооң сайзыралыңа боттарының шыдаар шаа-биле үлүг-хуузу кирип чоруур кижилерге хамааржыр. Ол дээш бис, хөй ажы-төлү, ада-иевиске курлак чедир мөгөөр бис. Аныяк салгалдар – шеверлер, сөскүрлер өгбелерниң ат-алдарын мөңгөжидер буянның ажилды чаа үениң сайзыраңгай технологиялары-биле боттандыраар боор деп идегеп арттым.

/ Зоя САМДАН (Аракчаа).

Башкының үнези

Эрткен чүс чылда почта хааржаанга солун-сеткүүлдер кээрин манап, соңгаар өөренип турар ажы-төлүвүстен чагаа, телеграмма манап, радиодан иштики-даштыкы болушкуннар дыңнап оорар эртип, бөмбүрзектиң кайы-даа булуңу-биле интернет таварыштыр кандыг-даа медээни билиптер апарган депшилгелиг амгы үе магалыг-даа, чоргааранчыг-даа. Харын мырыңай компьютер таварыштыр чер аразы ырак-даа болза, экранга арын-шырайын көржүп, дашкаларын үстүржүп, чаа харылзаа технологиязының ажыын көрүп, сагыш-сеткилин ажыдып хөөрежип чоруур апарган.

Ийе, бот догуннаан Тыва күрүне тургузуглуг, тутуг, сүлдө демдектиг чуртувуска чоргаарланып чоруур бис. Бис ышкаш түрк дылдыг чоннар дылын, чаңчылын шагда-ла чидирип алганын төөгүден билер болгай бис. Сөөлгү үеде массалыг информация чепсектеринде тыва дылдың чиде бээриниң айыылы бар дээрзин бижип турарыңа, ол ышкаш назы-хары мен ышкаш улгады берген кижилерниң хомудап чугаалажып турарыңа каттышпас аргам чок.

Бо бүгү байдал ада-иеден эгелээш өөредилге черлериниң башкыларының кижизидилге ажылыңа дорт хамааржыр. Ийе, чаш уругнуң караан чырыдып, амыдыралдың делгем оруунче шуудадып каан башкыларывыска мөгейип чоруур бис. Башкының үнези каяа-даа, кажан-даа эргим, хүндүлүг! А амгы үеде башкы кижиниң амы-хууда социал байдалы кандыгыл? Ооң ажил төлевири өске категория мергежилдиглерининден оранчок куду, чер албас дээрзи билдингир болгай.

Почтадан пенсия алыры-биле касса баарында оочурда 80 хар ашкан башкы эжимниң мурнунга турган мен. «Башкыларның пенсиязы-даа, ажил төлевири-даа өзер, немежир» деп солун-сеткүүлдерде аажок бижип турар, кайы хире өскөн боор чүве-дир, Донгак-ович?» — деп айтырдым. «Аа, хупура! Немешкен, өскөн чүве-даа чок. Бистиң бо каш арткан назынывыста болдунмас-даа, күүсеттимес-даа чүве-дир ол, Монгушович» — дээр болду. Дужувуста сандайда оочур манап олурар улгады берген херээжен кижиниң кулааның дыыжызын. «Татарстанда пенсия назылыг улус башкы, эмчи, кандыг-даа мергежилдиң улузу ылгал чокка пенсия хемчээлин хомудал чок ап турарын «Россия» солунда бижээнин номчуп тур силер ыйнаан. Бо үеде улус солун номчуур эвес» — деп-даа оор болду.

/ Маадыр-оол АРТАА.
Кызыл хоорай.

Дус чокта амдан чок, а Дус-Хөл чокта...?

Аыш-чемге амдан херек. Амылыг амытан бүрүзүңге ындыг. Кужурзураан мал маңажыр, довурак чылгаар, дерлиг хеп дайнар. А мен дуска кирип алырымга, эът-кежим киживес апаар, өң кирер, чаарттынар.

Тес-Хемниң Дус-Хөлүңге бо-ла чеде бээр мен. Шаанда акша ажилдап алыр черим бо турду. Өг орну хире черден хүнде 20 тонна дусту үндүр эжиштер. Чүгле суг артар. Эртен көөрүңге — долдур дус, суг чок. Кырынга машина маңнап турар. Ам райпо дүшкен, дус уштуру соксаан. Ынчалза-даа чылдың-на дуска кирип, шоодай

дусту эккелгеш, ногаа дузап тур мен.

Таңдының Дус-Хөлүңүң шоодайлаар дузу чок, чүгле суу дуссуг. База-ла кирип каап чор мен.

Дус-ла хөлдү, Алгыг хөлдү
Дустуг-ла дээр, ажыг-ла

дээр.
Дустуг-даа бол, ажыг-даа бол,

Дуруялар чурту чүве.

Алгыг хөлдү, Дус-ла хөлдү
Ажыг-ла дээр, дустуг-ла дээр.

Ажыг-даа бол, дустуг-даа бол,

Аңгыг, кастың чурту чүве.
Бо ырыны сөөлзүредир
«Дунда карам чурту чүве»,

«Анай карам чурту чүве» деп төндүрер апарган болду. А мээң бо хөлдү таарыштыр ырлааным бо.

Хөлүм — Дус-Хөл

Ажыг суунуң, малгажының
Ажыы улуг хөлүм — Дус-Хөл.
Ажыын кордап келген чонга
Аржаан, эм-дом болган хөлүм.

Хөлүм, хөлүм,
Хөлүм — Дус-Хөл.

Көжээ дег аар кижилерни
Көдүрүптер хөлүм — Дус-Хөл.
Тептиниптер буттар безин
Дээрлиглей бээр хөлүм —

Дус-Хөл.

Хөлүм, хөлүм,
Хөлүм — Дус-Хөл.

Чалыы мени чаяңнадыр
Чалгыгылаар хөлүм — Дус-Хөл.
Өпөңдир өрү иди, өпейлей бээр хөлүм — Дус-Хөл.

Хөлүм, хөлүм,
Хөлүм — Дус-Хөл.

Шыырныккан кижилерни
Чылындырар хөлүм —
Дус-Хөл.

Кадыы кошкак кижилерни
Каңналдырар хөлүм —
Дус-Хөл.

Хөлүм, хөлүм,
Хөлүм — Дус-Хөл.

Өскээртен-даа келгеннерни
Өөртүптер хөлүм — Дус-Хөл.
Эртип чыткан кижизин
Эштиксей бээр хөлүм —
Дус-Хөл.

Хөлүм, хөлүм,
Хөлүм — Дус-Хөл.

Бо хөл чок турган болза, бо ыры мынчаар чогааттынар бе, мынчаар ырлаттынар бе? Бо хөл чок турган болза...

/ Кара-Күске ЧООДУ,
хөлдүң мөгейикчизи.

Сагыш-сеткили байлак, амыдыралчы кадын

Салгалдан салгал дамчаан, бодунуң бурунгу езу-чаңчылдарын бүрүнү-биле кадагалап, камгалап арттырган, сыгыт-хөөмей, каргырааның уян үнүг хөөнүңгө өпейлеткен, бүдүн делегейге уран талантылыг кижилери-биле алдаржаан Тывавыс бо-ла болгай. Ол хуулгаазын оранда кандыг солун, кайгамчык кижилер чок дээр! Маңаа оларның бирээзи Марта Иргитти номчукчуларга таныштырып көрейин.

Ол Хемчик бажыңга Хомушчуларның өг-бүлө-зинге 16 ажы-төлүнүң хеймер уруунуң улуг уруу болуп төрүттүнген. «Россияның ажыл-ишчи херээженнери» деп хөй-ниити организациязының Тывада салбырының үндөзилекчизи, социолог, хөй-ниитиниң албан-хаакчызы.

Үш чыл бурунгаар, ковид аарыының үезинде телевизорга «Ие-херээжен чоннуң арагалаашкыны болгаш уруглар кижизидилгези» деп «төгерик столга» видеохарылзаа таварыштыр болган теледамчыдылгага Марта Кирововна-биле каттай кирип, арагалаашкын болгаш кижизидилге дугайында билдингир, чедингири-биле тайылбыр ажылын кылган бис. Оон бээр-ле оруктарывыс уткужуп, социал айтырыгларны бо-ла аравыста сүмележи, сайгарып, амы-хууда чоок таныжар, билчир апарган бис.

Шиитпирлээр социал айтырыглар хөй. Чамдык өг-бүлелер бергелерге таварышкаш «буступ», чарлы-даа бээр таварылгалар амыдыралывыста болуп турар. Оларга кым дузалаарыл? Сагыш-сеткилдиң кыйгызы-биле кижилерге ачы-буян, дуза чедирер кижилерниң бары өөрүнчүг.

Кижиниң частырыын, чааскаанзыралга болгаш бодунуң күжүңгө бүзүрөвес кижилерге үе-шаанда, боттут дузаны чедирерин ол бодунуң сеткилиниң хүлээлгези деп көөр. Кижилерге онзагай хамаарылгазы-биле чоннуң хүндүткелин чаалап ап, амыдырал-биле сагыш-сеткилдиң аяннашкан хөөнүнүң херелдери оң сагыш-сеткилинде сиңген дизимзе, хөөредиг болбас.

Ол Москвага Россияның күрүнениң социал институтун дооскан, «Социал ажыл, социолог, культуролог» деп тускай мергежилдерге билин бедиткен. Бо мергежилдер Марта Кирововнаның ажылдаарыңа улуг идигни берип, ону хей-аът кирип турар.

Ажылдап чораан үелеринде «Строитель» Культура бажыңыңа, «40 хардан өрү назылыгларга» деп темалыг ужуражылга болгаш дышта-нылга кезээлерин аныктарга эрттирип турган.

Наркологияга социологтап ажылдап тура, кижизин канчап арагаже дүлдүнүп кире бээриниң чылдагаанын шинчилеп, ол хамчык аарыгның

аспаандан канчап уштунуп үнүп болурунун ажыктыг сүмелерин чонга тайылбырлап турган. Чүгле ол эвес, кижилерниң арагалаашкынга алыскан чылдагаанын чургай санаашкыны-биле база тодарадып турар.

Тес-Хем кожунуң өг-бүлө болгаш уругларга социал дуза чедирер төвүңгө директорлап, «Кижизиг чоруктуң школазы» деп бодунуң төлөвилелин ажилдап кылгаш, «Чуртталгаже чаа билет» деп программа-биле күзелдиг кижилерге эки чуртталгаже эде тургустунар орукту бодунга ажыдып алыр арганы берип, социал четки таварыштыр өөредилгелерни чорудуп турган. Бо өөредилгениң бирги доозукчулары белең специалистер бооп болур.

Амгы үеде Марта Кирововна Тыва Республика девискээриниң хөй-ниитижиги «Чолдуг үүлө» ниитилелиниң инструктор башкызы. Ол ниитилел «Россияның ажыл-ишчи херээженнери» деп аттыг Россия чергелиг хөй-ниити организациязының Тывада салбыры бооп турар. Ниитилелдиң даргазыңа Марта Кирововнаның бодунуң өөреткен специализи Урана Допул томуйлаткан. Кадык амыдыралды чон ортузунга суртаалдап, лекция, беседаларны, янзы-бүрү мастер-класстар, хемчеглерни, ужуражылгаларны калбаа-биле чорудуп, кижилерниң бот-башкарлырыңа ачы-дузанын, буянын чедирип чоруур, шак мындыг сагыш-сеткили байлак, кижизиг, амыдыралчы кадын Марта Кирововнага ам-даа улуг чедишкиннерни күзеп каалы.

/ Раиса ОНДАР,
РФ-тиң улус өөредилгезиниң тергигини, ТР-ниң өөредилгезиниң алдарлыг ажылдакчызы, РФ-тиң Журналистер болгаш ТР-ниң чогаалчылар эвилелдериниң кежигүнү.

Центр офисной мебели «Селера»

РЕКЛАМА

предлагает:
кабинеты руководителя,
наборы для персонала, кресла, стулья,
компьютерные столы, вешалки, сейфы
и металлические шкафы, жалюзи,
светильники, канцтовары

Сборка и доставка
по городу — бесплатно.
Доставка в районы
республики.

Сотрудничаем со строительными
организациями

г. Кызыл, ул. Ровенская, 3. с 9 до 18 часов, в субботу с 10 до 16 часов.
Выходной день — воскресенье. Телефоны: 5-15-40, 5-07-55.

РЕКЛАМА

E-mail: selera-T@mail.ru

АЛДЫН, МӨҢГҮН САДЫП АЛЫР МЕН.
ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРНЫ
ДҮРГЕНИ-БИЛЕ СЕПТЕП КЫЛЫП ТУРАР.
МӨҢГҮН ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРЖЕ
35% ЧИИГЕЛДЕЛИГ.
ЮВЕЛИРЛИГ САЛОН
“ЗОЛОТАЯ ЦЕПЬ”

РЕКЛАМА

АДРЕЗИ:
КОЧЕТОВ КУДУМЧУЗУ, 49
2 ДУГААР КАҢТ.
8-923-338-9188

франс. и ск. рт
ИНН 1701062005

Натуральный продукт с фермы на территории

**ПРИГЛАШАЕМ
ЖИТЕЛЕЙ И
ГОСТЕЙ ТУВЫ НА
СЕЛЬХОЗРЫНКИ!!!**

МЯКОТЬ ГОВЯДИНЫ - 400 РУБ.
ФАРШ - 360 РУБ.
БАРАНИНА - 420 РУБ.
ВНУТРЕННОСТИ - 400 РУБ.
ПОЗВОНКИ - 350 РУБ.

МЫ НАХОДИМСЯ
НА ПРАВОМ БЕРЕГУ
(УЛ. ПРАВОБЕРЕЖНАЯ Д.4
ЗА МОСТОМ)
И НА ВОСТОКЕ
(УЛ. ДРУЖБЫ Д.52
ОКОЛО КРУТОВОГО
ОСТАНОВКИ ВОСТОК)

Реклама 12+

ООО «ЭНЕРГОСТРОЙ» СРОЧНО ТРЕБУЮТСЯ:

Машинист автокрана ХСТ-25, г/п 25 т
Машинист тяжёлого гусеничного крана ДЭК-251.
Бригады: плотников, бетонщиков, отделочников.
Начальник ПТО
Инженер ПТО
Мастер СМР
Сварщики, газосварщики.
Разнорабочие

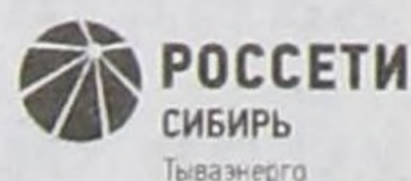
Реклама

Тел: 89133515140, звонить в рабочее время.
Или по адресу ул. Колхозная 2а

Управление Федеральной службы судебных
приставов по Республике Тыва сообщает,
что по номеру телефона доверия

8 (39422) 6-60-68

круглосуточно принимаются сообщения о нарушениях работниками
УФССП России по Республике Тыва антикоррупционного законодатель-
ства, вымогательстве, злоупотреблении должностными полномочиями, а
также об иных нарушениях законодательства
и служебной этики.

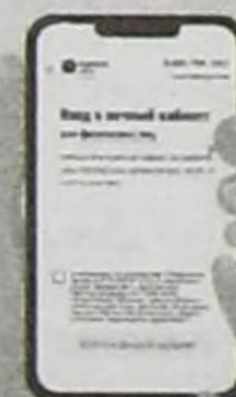

Главный приз –
мобильный телефон!

ПРОВОДИТ АКЦИЮ
**БУДЬ
МОБИЛЬНЫМ!**

Дарим 20 сертификатов
на бесплатное потребление
электроэнергии
на сумму 1000 руб.

«Будь мобильным!»

Акцию с таким названием проводит «Россети Сибирь Тываэнерго» для своих клиентов. У добросовестных плательщиков за электроэнергию есть шанс выиграть главный приз – мобильный телефон, или один из двадцати сертификатов на бесплатное потребление электроэнергии на сумму 1000 руб.

Для того, чтобы стать участником акции, необходимо до 31 августа заполнить анкету в любом пункте сверки расчетов. Анкету также можно скачать на сайте www.tuvaenergo.ru и отправить заполненную на электронную почту Sbit@tv.rosseti-sib.ru.

Далее участникам акции в период ее проведения следует выполнить следующие условия:

1. Подписаться на доставку электронной квитанции на сайте www.tuvaenergo.ru
2. Ежемесячно предоставлять текущие показания приборов учета
3. Ежемесячно оплачивать текущие платежи в период проводимой акции через онлайн-сервисы компании: личный кабинет на сайте www.tuvaenergo.ru или мобильное приложение «Тываэнерго. Личный кабинет» (начисления за август 2023 г., сентябрь 2023 г., октябрь 2023 г.) за потребленную электроэнергию (в том числе акты безучетного потребления).
4. Отсутствие любой задолженности на 11.11.2023 г.

Акция проводится с 1 августа по 10 ноября 2023 года.
Подробности на сайте www.tuvaenergo.ru или по телефонам:

8 (39422) 5-65-26,

8-800-700-1937

Присоединяйтесь!

ИЗВЕЩЕНИЯ

Администрация муниципального района «Кызылский кожуун» сообщает о возможности предоставления земельного участка в аренду из земель сельскохозяйственного назначения, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Кызылский район, СНТ «Дар» ул. Чеди-Хаан, д. 2, с кадастровым номером 17:05:1702001:3760, с площадью 749 кв.м., с разрешенным использованием – ведение садоводства.

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение тридцати дней со дня опубликования и размещения настоящего извещения (дата окончания приема заявлений – последний день указанного срока), необходимо подать письменное заявление по адресу: РФ, Республика Тыва, Кызылский кожуун, пгт. Каа-Хем, ул. Таежная, д.20.

В администрацию Тоджинского района поступило заявление от гражданина Российской Федерации Дарыма Чойганмаа Васильевны, о предоставлении земельного участка из земель населенных пунктов в аренду, с кадастровым номером 17:11:0601008:382, с разрешенным использованием – для индивидуального жилищного строительства, общей площадью 1500,00 кв.м., расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Тоджинский район, с. Адыр-Кежиг, ул. Г. Торлук, д. 38.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Тоджинского района принимает письменные возражения по данному заявлению.

Администрация муниципального района «Кызылский кожуун» сообщает о возможности предоставления земельного участка в аренду из земель сельскохозяйственного назначения, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Кызылский район, СНТ «Серебрянка» ул. Малиновая, д. 10А, с кадастровым номером 17:05:1702001:3762, с площадью 700 кв.м., с разрешенным использованием – ведение садоводства.

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение тридцати дней со дня опубликования и размещения настоящего извещения (дата окончания приема заявлений – последний день указанного срока), необходимо подать письменное заявление по адресу: РФ, Республика Тыва, Кызылский кожуун, пгт. Каа-Хем, ул. Таежная, д.20.

Коммуналдыг хандырылгаларда 1 870,421 млн рубль өрелиг

Тывада коммуналдыг хандырылгалар өрттөн дыка чурумнуг төлөп турар улус Кызылдың чурттакчылары болган.

Республика одалга сезонунга белеткенип турар. Одаар чүүл болгаш энергетика комплекзинин, Чуртталга-хандырылга ажил-агыйының болгаш социал адырның объектилери 70 хуу белен. Эрткен чылдың бо үезиниң көргүзүү-биле деңнээрге, ооң көргүзүү бо чылын 9 хуу өскен. Одалга сезонунга белеткенип, септелге кампаниязын демни-биле доозарынга, шаптык-моондак болуп турар чүүл, биеэги дег, коммуналдыг хандырылгаларда чыгылы берген хөй түңнүг өре-шире болуп арттышаан.

Коммуналдыг хандырылгаларның өрттөн төлөвөскө, чылыг болгаш изиг-соок суг дамчыдар, амыдырал-хандырылгалыг объектилериниң акшаландырышкыны чедишпейн баар, оон септелге ажилдарының хуу-саазын чылдырып узадыр апар, системалыг ажилдаар ужурулг дерилгени чаартып септээри база болдунмас.

Чуртталга-коммунал ажил-агый яамызының август айда берген медээзи езугаар алырга, республиканың хереглекчилериниң шупту коммуналдыг хандырылгаларда чыгылы берген өре-

зиниң түңү 1 870,421 млн рубль болган.

Өрениң хөй кезии, тодаргайлаарга, 1 358 млн рубль чурттакчы чоннун төлээр ужурулг акшазы болуп турар. Коммуналдыг хандырылга черлери — 87 млн, муниципалдыг организациялар — 83 млн, республиканың организациялары 26 млн рубль өрелиг.

Тываның хереглекчилери чылыг энергиязы болгаш изиг суг хандырылгасы дээш 760 хире млн рубльди төлээр ужурулг. Соок сугну дамчыдып, сугну аңгы чайып, аксып берип турары дээш 180,7 млн рубльди, кадыг бокту арыглап, үндүр сөөрткени дээш 55 ажыг млн рубльди, газ-биле хандырып турары дээш 1,3 млн рубльди төлээр.

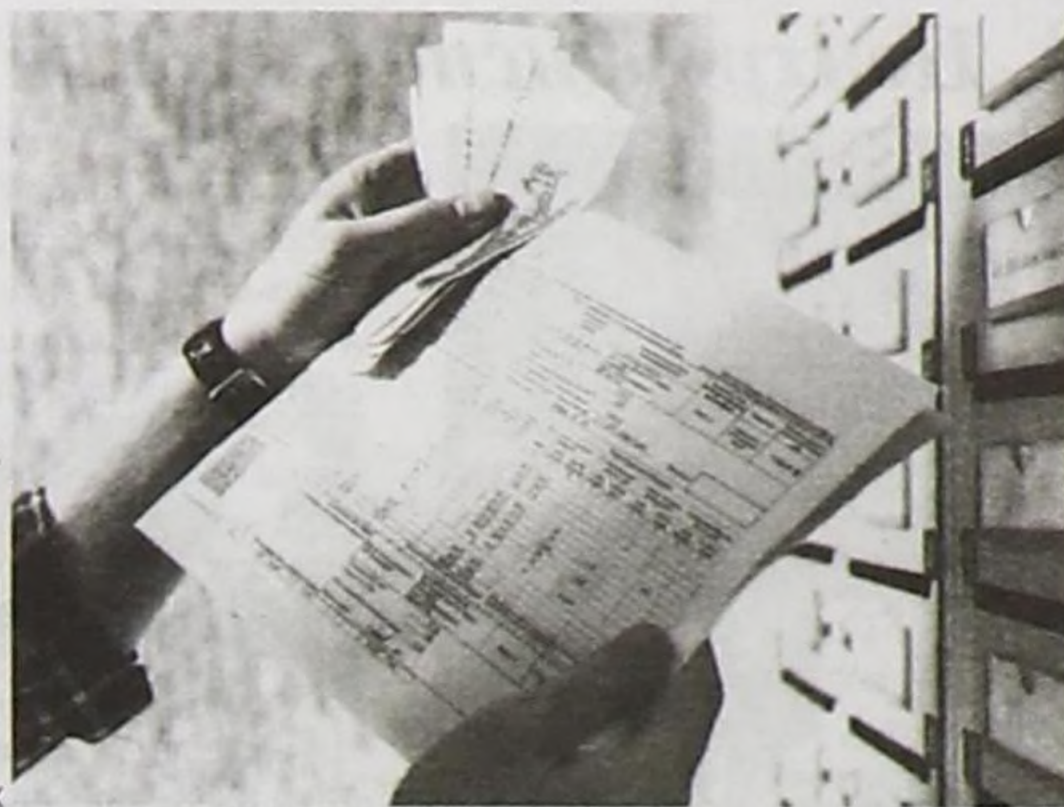
Электри энергиязын ажыглааны дээш төлөп турары багай деп санаан. Эрткен чылын чырык дээш 1 417,708 рубль өрелиг турган, ам оон эвээш болуп турар. Ынчалза-даа 2023 чылдың август айның медээлери-биле алырга, Тываның электри энергиязының организациязынга 874 млн рубльди ам-даа чедир бербээн.

Тес-Хем, Сүт-Хөл, Чаа-Хөл, Өвүр болгаш Эрзин кожуннарның чурттакчылары чырык өрттөн төлөвейн, эң-не хөй өрени чыып алган дээрзин Тываның Одаар чүүл болгаш энергетика яамызы медеглээн. Ортумаа-биле алырга, хереглекчилер алды-сес

муң рубль өрелиг, херек кырында бүдүн чылдың төлөвири ол болуп турар.

Амгы үеде эң-не чурумнуг төлөп турар улус найысылалдың болгаш Кызыл кожуннун чурттакчылары болган. Кызылда бир кижиниң чырык өрттөндө ортумаа өрезиниң хемчээли 2 300 рубль. Кадык камгалалының болгаш Өөредилге яамыларының бюджет хандырылгалыг организациялары чырык өрттөннүг төлөвирин база саададып турар.

«Сибирьде Россияның энергетика четкизи Тываэнерго» компаниязы чырык өрттөндө өрелиг черлер-биле ажылды сентябрь 1-де күштелдирип эгелээр дээрзин дыңнадып турар. Чырык өрттөн үезинде төлөвейн турар хамаатыларга электри энергиязын дамчыдарын кызыгаарлаар хемчегни беш катап ажыглаар. Компания ынчаар немей ажылдаар бригаданы тургускаш, тускай техниканы садып алган. Чырык өрттөн чурумнуг төлөп эгелээринге шак ындыг хемчег салдарлыг болур дээрзинге энергетиктер идегеп турар. Электри энергиязын учет азы счетчик чокка ажыглаар чоруктарның саны бо чылын шуут эвээш болган. Ук

компания ону эки угланышкын деп санап турар.

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг тус-тус ведомстволарга чагыртыр албан черлериниң чуртталга-коммунал ажил-агыйында өрелериниң дугайында чугула медээлерин республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының шупту удурткучуларына, кожуннарның чагыргаларына дыңнадып, харылап турар девискээринде чон-биле идепкейлиг ажылды чорудар дээрзин айыткан.

Коммуналдыг хандырылгалар талазы-биле төлөвээн өрелериниң дугайында сентябрь айның медээлерин сайгарып көргөш, кылдырган ажылдың түңнелдерин Чазакка сайгарып көөр болган.

Тываның Чазааның медээлеринден
Р. ДЕМЧИК белеткээн.

Арага чок кудалар

Арага чок куда эрттирер болза, 100 муң рубльди Кызылдың мэриязы азап турарының дугайында медээ-чарлал бичии када көстү каапкаш, чиде берген. Та айыткан түңү эвээш көзүлген чүве, та өске бир чылдагаан-даа турганы чадавас — ооң соонда ук айтырыг шимээн-дааш чок барган. Алызындан алырга, ук төлөвилелде чаа чүүлдер чок-тур ийин, эргиниң дуржулганының катаптаашкыны-дыр. Ындыг арага чок кудаларны ырак эвес үеде көрүп шаг болган болгай бис. Чүгле тус черлерниң чагыргаларының орнунга профэвилелдер, комсомол, албан-организациялар өгленишкеннерге байыр чедирип, шаңнал-макталды тыпсыр боор чүве. Адын арага чок куда-ла дээр, а херек кырында эзиртир суксуннарны хөнектерде кудуп каан турар боор чүве, ынчангаш эзиртирерниң саны, алгыш-кырыштар, чогуш-содаалар база эвээш эвес болур. Бөгүндө бистиң кол сорулгавыс — улустуң амыдыралындан, ниитилелден араганы аңгылаары, элээр байдалды суртаалдаары, ижиктирери-ле болгай.

Ам харын тывалар акша-мөңгүнге туралы хөлчөк апар чыдар, кудай-дой дүжүрер дээш чээли-кредит ап, өреленип шаг болур. Шүүделди эвээш-биче-даа бол, дуглап алыр дээш, эки-бак төрелдерин, таныыр-танывас кижилерни бажын ажыр чалап алыр. Оолдун, кыстың төрелдери база мөөрейлежир апарган. Кайы таланың хөй ужа-төш, белек-селек, акша-мөңгүн салганын бирден бирээ чокка сайгарып, чугаалажып кээр. Ол

бүгү 1 дугаар медээ апарган. Арага чок куда эрттирген диртип кыжырттырындан дөргүл-төрөл чалданыр апарганы чадавас. Бо төлөвилелдиң арам-сарамын мооң-биле база тайылбырлап болур.

Чогум арага чок кудалар дугайында төлөвилел бодунуң ужуру-утказы-биле багай эвес-тир ийин. Өгленишкен аныяктарга чаагай үлегер-чижек, дөгүмчө, камналга-даа-дыр. Чүгле харын эргиниң ол арга-дуржулганын шуут-ла

хоолгалап албайн, бо үениң негелделеринге дүүштүрер, таарыштырар, өйлээр тургандыр ийин. Маңаа чүгле чогаадыкчы хамаарылга херек. Чүгле дөргүл-төрелдериниң эвес, чагырга черлериниң база. Өг-бүлө дээрге ни-

тиелдиң үүрү деп чарлаарына ынак болгай бис, ынчап келирге, маңаа ниитилелдиң, хөй-ниити институттарының ролу улуг.

/ А. ХЕРТЕК.
/ Чурукту интернеттен алган.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

"Тыва медиатрупп" ПБ
ТР-ниң КАА

Кол редактор
С.Н. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүң адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
кабт 2, каб. 206

РЕДАКЦИЯНЫҢ
ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35.
Чарлал килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
А. К. Ооржак, А. Ч. Чамзырын —
2-17-94
Корректор: Ч. Н. Мачык,
А. А. Лагбы — 2-17-94
Харылзаа, информация техно-
логиялары болгаш массалыг
коммуникациялар адырынга
хайгаарал талазы-биле федерал-
дыг албаннун Енисей эргелели
«Шын» солуну 18.10.2022 чылда
бүрүткээн.
Бүрүткел дугаары —
ПИ № ТУ 24-01214

Солуну «Тываполиграф» КХН-ге
парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш Кравчен-
ко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының бодал-
дары редакцияның туружу-биле
дүүшпейн барып болур. Айыт-
тыг саннары болгаш өске-даа
фактылары, дыңнадылары дээш
авторлар боттары харыылаар.

Чагыдылга индекси:
хуу кижилерге — П6855,
организацияларга — П6860

Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

Солунуң сайтызы:
shyn.ru

Электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Тираж
2600 кезек

2023 ЧЫЛДА «ШЫН»
СОЛУНУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:
ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР —
1282,9 рубль.

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 864 рубль.
Тел.: 8(39422)3-39-45, 2-18-10